

Tomasz Czarnota

(Maria Curie-Skłodowska University, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-7702-9053>

E-mail: tomasz.czarnota@mail.umcs.pl

Od archiwum do archiwum. Uwagi na temat ewolucji funkcjonalno-organizacyjnej komórek archiwalnych w komitetach wojewódzkich PPR/PZPR

From Archive to Archive. Comments on the Functional and Organizational Evolution of Archival Units in Voivodeship Committees of the PPR/PZPR

ABSTRACT

The subject matter of the activities of the PPR and PZPR archives is certainly not a research tabula rasa, but many facts relating to it are quite poorly known. In particular, this applies to the organizational and functional evolution of the provincial segment in the archival division taking place between the fifth and seventh decade of the 20th century. This article aims to bring to light a lot of unknown or inaccurate information on this subject. This applies to e.g., to knowledge about the nature of the KW PPR archives

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Tomasz Czarnota, the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 4A Maria Curie-Skłodowska Square, Lublin 20-031, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin			
SUBMITTED: 2022.07.20	ACCEPTED: 2023.01.12	PUBLISHED ONLINE: 2023.07.20	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

– historical archives par excellence, collecting only documents recognized as valuable historical sources and intended to store them perpetually. A problem as significant as it is elusive in scientific circulation is the functioning of the voivodeship current records repositories of PZPR in the years 1949–1953, about which there is usually false information that they were created only in 1953, along with information about their different and lower grade than the archives of the KW PPR. the rank of current (transitional) archives, obliged to successively transfer the collected archives to the „central party archive” (Department, and later the Establishment of Party History of the Central Committee of PZPR). One of the most interesting, and at the same time completely unknown, facts about this matter is the failure to implement in 1956 the resolution of the Secretariat of the Central Committee of the PZPR on the transformation of the current records repositories of the Voivodeship Committees of the Polish United Workers’ Party into archives – contrary to the information disseminated on this subject, it did not take place until 1962. In this context, it should be clearly noted that in this case it was not only about a cosmetic change of names, but also about transforming them into administrative and historical archives, entitled to a professional elaboration of their resource, which was to be their resource stored perpetually, more widely than previously made available to historians, primarily party historians. This article, which presents many new facts, including, among others, the internal party context of delays in transforming the KW PZPR current records repositories into their archives, was primarily aimed at showing the process of the organizational and functional transformation of the „party archive service” lasting several years.

Key words: intermediate archives (intermediate repositories), historical archives, Archives of the Voivodeship Committees of the Polish Workers’ Party, Archives of the Voivodeship Committees of the Polish United Workers’ Party, Current Records Repositories of the Voivodeship Committees of the Polish United Workers’ Party

STRESZCZENIE

Tematyka działalności archiwów PPR i PZPR to z pewnością nie badawcza *tabula rasa*, ale wiele odnoszących się do niej faktów jest dosyć słabo znanych. W szczególności dotyczy to odbywającej się między piątą a siódmą dekadą XX w. ewolucji organizacyjno-funkcjonalnej terenowego segmentu w pionie archiwalnym. Niniejszy artykuł ma na celu wydobyć na światło dzienne wielu nieznanych albo obarczonych nieścisłościami informacji na ten temat. Odnosi się to m.in. do wiedzy o charakterze archiwów KW PPR – archiwach *par excellence* historycznych, gromadzących wyłącznie dokumenty uznawane za pełnowartościowe źródła historyczne i mających je wieczyście przechowywać. Tyleż znaczącym, co i nieuchwytnym w obiegu naukowym problemem jest funkcjonowanie wojewódzkich składnic akt PZPR w latach 1949–1953, o których z reguły krąży nieprawdziwa informacja o stworzeniu ich dopiero w 1953 r., wraz z wiadomościami o ich odmiennej i niższej od archiwów KW PPR randze archiwów bieżących (przejściowych), zobligowanych do sukcesywnego przekazywania gromadzonych archiwaliów „centralnemu archiwum partyjnemu” (Wydziału, a później Zakładu Historii Partii KC PZPR). Jednym z ciekawszych, a przy tym zupełnie nieznanych dotychczas faktów z owej materii jest niezrealizowanie w 1956 r. uchwały Sekretariatu KC PZPR o przekształceniu składnic akt KW PZPR w archiwa – wbrew rozpowszechnianym na ten temat informacjom doszło do tego dopiero w 1962 r. Należy w tym kontekście wyraźnie zaznaczyć, że w tym przypadku chodziło nie o tylko kosmetyczną zmianę nazewniczą, ale o doprowadzenie do ich transformacji w archiwa administracyjno-historyczne, uprawnione do profesjonalnego opracowywania swojego zasobu, który miał być ich zasobem przechowywanym

wieczyscie, szerzej niż wcześniej udostępnianym historykom, przede wszystkim partyjnym. Niniejszy artykuł, w którym przedstawiono wiele nowych faktów, wliczając w to m.in. wewnątrzpartyjny kontekst opóźnień w przekształceniu składnic akt KW PZPR w ich archiwa, miał na celu przede wszystkim ukazanie procesu kilkunoletniej transformacji organizacyjno-funkcjonalnej „partyjnej służby archiwalnej”.

Słowa kluczowe: archiwa bieżące, archiwa historyczne, Archiwa Komitetów Wojewódzkich Polskiej Partii Robotniczej, Archiwa Komitetów Wojewódzkich Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Składnice Akt Komitetów Wojewódzkich Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Działalności komórek archiwalnych przy Komitetach Wojewódzkich [dalej: KW] PPR/PZPR nie zaliczano do tej kategorii problemów historii PRL, których pełne zrekonstruowanie zdawało się odległą perspektywą wskutek deficytu źródeł – brakujących bądź trudnych do zlokalizowania. Powstało niemało opracowań na ten temat, doczekał się on także omówienia stanu badań¹. Co nie oznacza, że zagadnienie to zostało w pełni przebadane. Jednym ze słabiej rozpoznanych aspektów funkcjonowania owych komórek organizacyjnych KW pozostawała ich ewolucja funkcjonalno-organizacyjna. Owszem, sygnalizowano ją w literaturze przedmiotu, ale robiono to w sposób uproszczony i schematyczny, a przy tym brakowało niektórych istotnych dla niej faktów. Podnoszono również trzyetapowość ich rozwoju, uwzględniającą: powołanie do życia archiwów KW [dalej: AKW] PPR w 1946 r., następnie utworzenie składnic akt KW PZPR w 1953 r. i przekształcenie tych ostatnich w archiwa w 1956 r.² W niniejszym artykule udowodnię, że tylko częściowo odpowiada to prawdzie. Zniekształceniu i zatarciu uległ też obraz wojewódzkich archiwów partyjnych w początkowym okresie istnienia PZPR. Wykażę ponadto, że okoliczności, w jakich zaczął się utrwalac ten tylko fragmentarycznie prawdziwy obraz, nie były wyłącznie dziełem przypadku.

¹ Vide: A. Laskowska, *Problematyka archiwów partyjnych w literaturze naukowej*, w: *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012, s. 611–624.

² Cf.: J. Jakubowski, *Problemy archiwalne akt partyjnych z okresu Polski Ludowej*, „Z Pola Walki” 1964, 7, 1(25), s. 310; W. Filipczyk, *akta Komitetu Krakowskiego PZPR w Archiwum Państwowym w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1995, 1, s. 103, 104; T. Filipczak, *Problemy brakowania dokumentacji w archiwach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1945–1990 na przykładzie b. Archiwum Komitetu Krakowskiego (Wojewódzkiego) PZPR w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1997, 3, s. 187; T. Czarnota, *Działalność kancelaryjna komitetu wojewódzkiego oraz komitetów powiatowych PPR na Lubelszczyźnie*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2001, 28, s. 117; A. Moćko, *Byłe Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku i jego zasób*, w: *50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku*, red. S. Iwaniuk et al., Białystok 2003, s. 60–61; T. Hajewski, *Działalność Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach w latach 1953–1990*, w: *Partia*, s. 577, 578.

Są przesłanki pozwalające sądzić, że to główni „aktorzy owego spektaklu” – centralne kierownictwo i aparat partyjny – rozmyślnie doprowadzili do tego, że niektóre istotne elementy owej ewolucji, a właściwie impulsy na nią wpływające, zgodnie z ich wolą pozostały skryte w cieniu. Po to, by nie zmącić krzepiącej prostoty obrazu konsekwentnie udoskonalanych terenowych struktur archiwalnych partii. Uczynili to na tyle skutecznie, że trudno zarzucić autorom szeregu odnośnych opracowań to, iż zawieżyli oni zapisom wyżej wymienionych uchwał centralnego kierownictwa partii, co uczynili, nie mając szczególnego powodu do zakwestionowania skuteczności mechanizmu tzw. centralizmu demokratycznego (zgodnie z którym wszystkie ogniwa partyjne miały posłusznie stosować się do decyzji podejmowanych przez władze partii z wyższego szczebla). Powyższe uwagi stanowią zespół przesłanek uzasadniających potrzebę rozwikłania splotu zamierzonych bądź niezamierzonych nieścisłości oraz luk informacyjnych i, co za tym idzie, wydobycia pełniejszego obrazu procesów rozwojowych partyjnego sektora archiwalnego, a także zrekonstruowania rzeczywistego charakteru (głównie z uwagi na spełniane funkcje), jaki posiadał jego wojewódzki komponent. Tak w zarysie przedstawiają się cele stawiane przed niniejszym artykułem³.

Tytułowym archiwum, „od” którego zgodnie z porządkiem chronologicznym należy zacząć rozważania nad ewolucją funkcjonalno-organizacyjną terenowych struktur archiwalnych partii, jest AKW PPR. Wiadomo, że znaczenie nadawane terminowi „archiwum”, pomimo istnienia pewnych elementów względnie stałych, jest w dużym stopniu zależne od kontekstu (chronologicznego, ustrojowego, geograficznego etc.), w jakim on występuje. Według jednej z podstawowych typizacji archiwa dzielą się na historyczne (o stałym, wieczyście przechowywanym zasobie) i bieżące. Podział ten implikuje postawienie pierwszego pytania, o to mianowicie, jaki charakter miały terenowe archiwa wyżej wymienionej partii? Na udzielenie odpowiedzi pozwala treść normatywu, na podstawie którego powołano je do życia, czyli uchwały Sekretariatu KC PPR z 13 lipca 1946 r. w sprawie przechowywania dokumentów partyjnych i organizacji archiwum⁴. Zgodnie z nią we wszystkich KW należało zorganizować archiwa, które miały zacząć gromadzić materiały charakteryzujące aktualne stadium rozwojowe partii. Uwypuklenie szczegółów realizacji tej funkcji jest ważne, gdyż dokumentowanie wcześniejszych stadiów rozwojowych „partii rewolucyjnych” (np. SDKPiL, KPP – tak je oficjalnie

³ Jego pierwotną wersją był referat wygłoszony na I Siedleckich Spotkaniach Archiwoznawczych.

⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Komitet Wojewódzki PPR [dalej: KW PPR] w Lublinie, sygn. 171, k. 11.

nazywano przez cały okres istnienia Polski Ludowej), wraz z konspiracyjnym okresem działalności PPR za okupacji, były już przypisane innym terenowym strukturom aparatu partyjnego (wojewódzkim komisjom historii partii), a decyzje w tej sprawie zapadły nieco wcześniej⁵. Ma to znaczenie ze względu na pojawiające się później nieprawdziwe informacje. W powyższej uchwale zapisano, że wykreowanie AKW PPR miało na celu „stworzenie bazy dla ciągłości pracy nad Historią Partii”. Charakter wyżej wymienionych archiwów opisują nałożone na nie zadania, wymienione w przywołanej uchwale. Miały one m.in. gromadzić określone rodzaje materiałów, wytwarzane przez wyszczególnione organy terenowych władz owej partii (tj. protokoły z posiedzeń i uchwały egzekutywy oraz plenum KW, protokoły z posiedzeń komitetów miejskich, powiatowych, dzielnicowych i gminnych – dalej KM, KP, KD, KG) i koła partyjne, a także „wydawnictwa masowe” ukazujące się pod egidą komitetów PPR. Do tego dochodziły materiały wytwarzane przez wszystkie ogniwa jej aparatu ze szczebla wojewódzkiego, co oznaczało ogół wydziałów KW, ze szczególnym uwzględnieniem materiałów Wydziału Sprawozdawczego [powinno być Referatu – T.C.]. Gromadzeniu zasobu poświęcono w uchwale najwięcej miejsca. O kolejnym zadaniu AKW PPR, czyli przechowywaniu dokumentów, napisano tylko to, że I sekretarze KW mieli „udzielić” dla potrzeb archiwum odpowiedniego, tj. suchego i należycie zabezpieczonego, lokalu⁶.

Ów nader lakonicznie scharakteryzowany w uchwale Sekretariatu KC PPR przedmiot działania wojewódzkich archiwów PPR rozbudowano w instrukcji wydanej przez Wydział Historii Partii [dalej: WHP] przy KC PPR 28 lipca 1946 r., dotyczącej ich organizacji. Gromadzeniem „dokumentów bieżących z życia partii swojego województwa” należało objąć znacznie więcej rodzajów materiałów z komitetów wojewódzkich (tj. plany pracy, sprawozdania, okólniki, a także – choć nie był to szczebel KW – protokoły z zebrań 15 kół fabrycznych oraz po 5 „inteligenckich” i wiejskich) oraz ze szczebli powiatowego i gminnego (protokoły z posiedzeń i uchwały KP, protokoły z odpraw, sprawozdania, listy ewidencyjne, wykazy członków partii zamordowanych lub zaginionych, listy aktywistów na wszystkich „odcinkach pracy partyjnej”, a także protokoły

⁵ Na ten temat vide m.in. T.P. Rutkowski, *Tworzenie zrębów mitu. Działalność Wydziału Historii Partii Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej na polu propagandy dziejów ruchu robotniczego*, w: *Polska Partia Robotnicza 1944–1948. Studia i szkice*, red. M. Krzysztofiński, Rzeszów 2014, s. 264; T. Czarnota, *Działalność dokumentacyjna Wojewódzkiej Komisji Historii Partii i Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PPR w Lublinie w latach 1946–1948*, „Res Historica” 2017, 43, s. 276–277.

⁶ APL, KW PPR w Lublinie, sygn. 171, k. 11.

posiedzeń specjalnie wybranych 10 KG, 5 KM i 3 KD)⁷. Zasygnalizowaną tylko w instrukcji kwestię selekcji partyjnych aktotwórców i ich materiałów uściślił kolejny tego typu normatyw, tj. wydana wkrótce po tamtej instrukcja o porządku przekazywania materiałów przez wydziały KW do, cytując: „Wojewódzkich Archiwów PPR”⁸. Wcześniejsza instrukcja, z 28 lipca 1946 r., wprowadziła szereg zaleceń odnośnie do przechowywania dokumentów w AKW (tj. określone przestrzenne usytuowanie archiwum wraz z jego wyposażeniem oraz nakaz przechowywania materiałów odmiennego pochodzenia na osobnych półkach). Ponadto uściśliła ona termin przekazywania akt do AKW (miało się to odbywać już po pół roku⁹), wprowadziła wskazówki dotyczące porządkowania i ewidencjonowania dokumentów oraz teczek, a także ogólnie określiła warunki i sposób udostępniania archiwaliów (mogło się to odbywać jedynie na miejscu, po uzyskaniu zgody I sekretarza KW).

Z powyższej charakterystyki funkcjonalnej terenowych archiwów PPR mogłoby wynikać, że należały do nich zadania poniekąd właściwe tak archiwom historycznym, jak i archiwom bieżącym. Ale ewentualne wątpliwości co do ich rodzajowego zaszeregowania rozwiewa to, że powierzono im gromadzenie wyłącznie ściśle określonych (proweniencyjnie i rodzajowo) dokumentów. Oznaczało to zwłaszcza materiały ze szczebla wojewódzkiego. Te ze szczebli powiatowego i gminnego oraz wytwory komitetów miejskich i kół partyjnych miały trafiać do AKW w drodze ściślejszej selekcji samych aktotwórców, jak i wytwarzanych przez nich dokumentów. Należy widzieć w tym zręby polityki kształtowania zasobu AKW, naznaczonej pewnym ekskluzywizmem. Ujęto ją, niczym w pigułce, we wskazówce zawartej w pierwszej z omawianych instrukcji, cytując: „[...] archiwum nie może być zwykłym składem papierów [sic!], a ma gromadzić tylko najważniejsze dokumenty, mające znaczenie dla historii partii [...]”¹⁰. To nie pozostawia żadnych wątpliwości odnośnie do charakteru AKW PPR jako komórek archiwalnych zajmujących się wyłącznie wytwarzanymi od 1944 r. dokumentami partyjnymi o niekwestionowanej wartości historycznej. Czyli takimi, które nie miały być w żadnych okolicznościach brakowane, a co za tym idzie, brakowania w ogóle nie włączono do zakresu kompetencji owych archiwów. Do tego pojawia się tu *de facto* określenie ich poniekąd służebnej roli względem partyjnej

⁷ *Ibidem*, k. 12–13.

⁸ APL, Komitet Wojewódzki PZPR 1975–1990 [dalej: KW PZPR (II)] w Lublinie, sygn. 4090, k. 2.

⁹ Zapewne chodziło o upływ pół roku od ich wytworzenia (a nie od daty wprowadzenia instrukcji), choć nie zostało to jednoznacznie określone.

¹⁰ APL, KW PPR w Lublinie, sygn. 171, k. 12.

historiografii, jako swoistego narzędzia użytecznego w jej uprawianiu. To nieważkie stwierdzenie ze względu na mający po latach nastąpić „finał” ewolucji funkcjonalnej tychże archiwów. Konkluzję, że zasługują one na miano archiwów historycznych, wzmacnia także to, że ich zasób miał być stały, wiecześnie przechowywany – nie było mowy o przekazywaniu go sukcesywnie innemu archiwum. AKW PPR, mając status archiwów historycznych o stałym zasobie, cechowały się jedynie pewnymi drobnymi „naleciałościami” archiwów bieżących (lub nawet skromniejszej roli: „komórki pocztowej”!). Albowiem nadano im owe uprawnienia jedynie wobec „dokumentów z bieżącego życia partii”, natomiast nie odnosiło się to do spoczywającego na nich obowiązku „natychmiastowego” przesyłania do Centralnego Archiwum WHP pozyskanych tzw. materiałów historycznych, powstałych w okresie okupacji i odzwierciedlających wcześniejsze fazy rozwojowe „ruchu robotniczego”¹¹. Pewne skojarzenia z archiwami bieżącymi mogłoby rodzić określenie niezwykle krótkiego terminu przekazywania do AKW dokumentów od ich wytwórców-instancji i ogniw partyjnych. Krótkiego w porównaniu z tym, w jakim akta kategorii A zazwyczaj trafiały do archiwów historycznych. Ale można to dosyć łatwo wyjaśnić – tym, że było to archiwum historyczne *in statu nascendi*, zobowiązane do szybkiego zabezpieczenia materiałów przydatnych dla historii partii. Powyżej scharakteryzowany status AKW PPR utrzymały do końca jej istnienia.

Konstatacja ta jest istotna m.in. dlatego, że charakter terenowych archiwów partyjnych w ich pierwszym stadium rozwojowym z nieznanymi przyczynami szybko popadł w niepamięć. Tym dziwniejsze jest to, że „amnezja” dotknęła ludzi aktywnych w tym samym pionie archiwalno-historycznym, którego były one integralną częścią – przedstawiciele kierownictwa Archiwum Zakładu Historii Partii [dalej: ZHP] przy KC PZPR. Co najmniej raz – podczas ogólnokrajowej narady kierowników wojewódzkich składnic akt PZPR (maj 1961 r.) – przydarzyło im się rozpowszechniać na ten temat nieprawdziwe informacje. Jej uczestnikom obwieszczono, że od czasu pierwszej uchwały Sekretariatu KC PPR w sprawie archiwów KW (lipiec 1946 r.) do wydania uchwały Sekretariatu KC PZPR w sprawie składnic akt KW (luty 1953 r.), archiwa partyjne zajmowały się zbieraniem dokumentów wyłącznie z okresu międzywojennego i czasów okupacji, przekazywanych następnie do Archiwum WHP, zaś „registraturą bieżącą kancelarii KW i KP” PPR/PZPR nie zajmowały się wcale¹². Natomiast „za początek pierwszego etapu masowego wpływu akt” we wszystkich województwach należy uważać dopiero

¹¹ *Ibidem*, k. 14.

¹² APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4287, k. 37.

uchwałę z 1953 r. w sprawie powołania do życia składnic akt¹³. Miarą tej dezinformacji jest również zupełne pominięcie dokonań działających wówczas wojewódzkich komisji i referatów historii partii [dalej: RHP] w zakresie ich działań dokumentacyjnych w odniesieniu do materiałów wytworzonych do 1944/1945 r.¹⁴ Można to wytłumaczyć chyba tylko pomieszczeniem zakresu zadań czynnych na tym polu wojewódzkich komisji historii partii, powołanych o kilka miesięcy wcześniej niż AKW PPR, z im przypisanymi zadaniami, w rzeczywistości ograniczonymi do „dokumentów bieżących z życia partii”. Powodem pomieszczenia mogło być to, że archiwiści pełnili funkcje sekretarzy owych komisji¹⁵.

Powstanie PZPR było bodźcem do głębokiej transformacji terenowych struktur historyczno-archiwalnych. Jej głównym przejawem była modyfikacja dotychczasowego charakteru komórek archiwalnych w aparacie KW. W tym kontekście należy zobrazować perturbacje, jakie pojawiały się w ich organizacji i funkcjonowaniu. Ten okres, odnoszący się do pierwszych kilku lat istnienia „zjednoczonej partii klasy robotniczej”, jest bardzo słabo rozpoznany stadium rozwojowym w procesie kształtowania się partyjnych archiwów. Dla uzyskania pełnej orientacji w jego przebiegu i zrozumienia skutków postępującej transformacji, trzeba go ukazać choćby w zarysie. Odwołam się przy tym częściowo do sytuacji z KW PZPR w Lublinie, dysponując szczegółowymi informacjami z tego terenu. Tutejszy komponent sektora archiwalnego partii prawdopodobnie przez pewien czas utrzymywał swój dotychczasowy charakter. Przemawiałoby za tym sprawozdanie referenta historii partii lubelskiego KW za okres od lipca 1946 do marca 1949 r., w którym znalazł się punkt dotyczący pracy „Archiwum przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie”. Opisano w nim czynności zrealizowane przez nie w owym czasie¹⁶, tj. dalsze gromadzenie akt ze szczebla wojewódzkiego i powiatowego według wcześniejszych wytycznych (czyli dotyczących dokumentów PPR oraz PPS)

¹³ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Komitet Centralny [dalej: KC] PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Ogólne informacje o wynikach i organizacji pracy terenowych składnic akt – załącznik do Informacji o naradzie kierowników składnic akt KW PZPR w dn. 11–12 V 1961.

¹⁴ Na ten temat vide m.in. W. Filipczyk, *op. cit.*, s. 104; T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007, s. 572–573; T. Czarnota, *Działalność dokumentacyjna, passim*.

¹⁵ Vide: T. Czarnota, *Początki Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 5, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Lublin–Toruń–Włocławek 2013, s. 696.

¹⁶ Być może niezasadne byłoby postawienie pytania o to, ile z nich zrealizowano między grudniem 1948 a lutym 1949 r. Wydaje się, że w najlepszym razie raczej niewiele.

wraz z porządkowaniem tych, które dotychczas przejęto¹⁷. Należy podkreślić, że po tym sprawozdaniu wątek prac archiwalnych w lubelskim KW PZPR nie pojawiał się w kilku kolejnych dokumentach tego typu. Na jego powrót wpłynęły najpewniej dezyderaty dochodzące z centrali. W lipcu 1949 r. wśród obowiązków instruktorów historii partii we wszystkich KW wyraźnie wymieniono m.in. posegregowanie i uporządkowanie archiwum partyjnego PPR i PPS z lat 1945–1948¹⁸. Z tym można chyba powiązać to, że w sprawozdaniu z Lublina za ostatnie dwa miesiące 1949 r. uwzględniono „Porządkowanie akt w składnicy”¹⁹. Na ogólnokrajowej odprawie instruktorów historii partii w grudniu tego roku Anna Pelc²⁰, reprezentująca wyżej wymieniony komitet, poinformowała, że jego składnica akt jest przygotowana częściowo według „starej instrukcji”²¹.

Na uwagę zasługuje fakt pojawienia się już w 1949 r. nowej nazwy na oznaczenie komórki archiwalnej istniejącej w strukturze aparatu KW PZPR, czyli „składnicy akt”. Zastąpiła ona stosowany do niedawna termin „archiwum”. Był to rezultat dojrzewającej koncepcji zmiany charakteru i podstawowych zadań terenowych komórek archiwalnych (jak i sektora historii partii) PZPR. Warto zaznaczyć, że w owym czasie powszechnie używano tego miana na określenie archiwów bieżących krajowych urzędów i instytucji²². Tego, jak definiowano wtedy składnice akt, jakie przypisywano im zadania i czym zasadniczo różniły się one od archiwów, można się dowiedzieć z *Polskiego słownika archiwalnego* z 1952 r.²³ Składnice miały charakter archiwów bieżących, których zasoby, w miarę osiągnięcia „stanu dojrzałości”, miały sukcesywnie trafiać do archiwum.

¹⁷ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2708, k. 4.

¹⁸ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2737, k. 2.

¹⁹ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2708, k. 10.

²⁰ Na temat roli odegranej przez nią m.in. w pionie historyczno-archiwalnym KW PPR/PZPR w Lublinie vide: T. Czarnota, *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1948–1956*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 426–431.

²¹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, k. 54.

²² A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982, s. 358.

²³ Wedle *Polskiego słownika archiwalnego* z 1952 r. archiwum niewłaściwie zrównywano ze składnicą akt, która była organem urzędu etc., przeznaczonym do przechowywania akt wycofanych z bieżącego użytku, lecz niekiedy jeszcze potrzebnych – a zatem niedojrzałych do przeniesienia do archiwum. To ostatnie oznaczało z kolei przede wszystkim instytucję powołaną do zabezpieczania, gromadzenia, porządkowania, konserwacji, przechowywania i udostępniania akt, które utraciły już swą pierwotną użyteczność i w związku z tym w kancelarii lub w składnicy akt urzędu etc. uznano je za zbędne. Vide: *Polski słownik archiwalny*, oprac. A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952, s. 25.

Informacje o charakterze partyjnych składnic akt i specyfice ich zadań były przedmiotem obrad podczas ogólnokrajowych narad funkcjonariuszy sektora historyczno-archiwalnego. Wiele pod tym względem wniosła ta, która odbyła się w marcu 1949 r. Przewodniczył jej kierownik WHP Tadeusz Daniszewski, który udzielił miarodajnych wyjaśnień w sprawie specyfiki partyjnej pracy archiwalnej oraz jej „historycznego i bieżącego” zakresu. Zaczynając od potwierdzenia istnienia niewłaściwej praktyki częstego dostarczania referentom historii partii „materiałów bieżących, z okresu polskiej niepodległości po roku 1944”, zaznaczył, że

Sekretariat [KC] całkowicie przychylił się do naszego stanowiska: że [...] bieżące prace powinny być prowadzone nie w ramach archiwum historii [partii], ale w ramach składnicy akt bieżących. Tutaj w KC będziemy uruchamiać składnicę akt bieżących²⁴. Chodzi o to, ażeby one [tj. składnice akt przy KW – T.C.] miały najważniejsze dokumenty z okresu tych kilku lat niepodległości. W tym celu w każdym województwie musi być co najmniej jeden człowiek odpowiedzialny za to, ażeby te materiały kompletować. My tych towarzyszy, którzy będą się zajmować kompletowaniem i przesyłaniem do składnicy akt bieżących, również zaprosimy na te dwutygodniowe kursy, aby ich przeszkolić²⁵.

Pojawia się tu informacja na temat niestałego charakteru zasobu wojewódzkich składnic akt, który (tj. akta o wartości trwałej) miał stopniowo kumulować się w centralnym archiwum partyjnym. Daniszewski stanowczo podkreślił, że rolą referentów historycznych partii, ani w centrali, ani w województwach, nie jest zajmowanie się okresem – a więc i dokumentami – po 1944 r. Zaznaczył jednak, że w początkowym stadium organizacyjnym wojewódzkich składnic akt powinni oni dopomóc „towarzyszom” wyznaczonym przez kierownictwo wojewódzkie do pracy na tym odcinku. Należałoby dodać, że dopiero wówczas, gdy do wyznaczenia takiego „towarzysza” doszło. W innej sytuacji sprawy składnicy akt naturalną koleją rzeczy spadały na referenta historii partii. Kierownik WHP zapowiedział opracowanie i rozesłanie specjalnych wytycznych instruujących, które dokumenty mają wagę historyczną²⁶. T. Daniszewski, podkreślając, że archiwum WHP nie będzie się zajmować zbieraniem materiałów bieżących (tj. powstających po 1944 r.) – co miało być domeną

²⁴ Proces „uruchamiania” w KC składnicy akt zakończył się dopiero w 1951 r. vide: W. Horst, *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944–1990)*, Warszawa 2006, s. 201.

²⁵ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, k. 19–20.

²⁶ *Ibidem*, k. 20.

projektowanej centralnej składnicy akt – zapewnił jednocześnie, że jego pracownicy, nie będąc „formalistami i biurokratami”, nie odrzucą [tzn. nie odesłają z powrotem – T.C.] tych, które już wówczas znajdowały się w zasobie tegoż archiwum, jak i tych, które zostaną tam nadesłane z województw²⁷.

Wyżej przytoczone wyjaśnienia nie zostawiają cienia wątpliwości co do tego, że w KC PZPR już w pierwszym kwartale 1949 r. w zasadniczym zrębie skryształizowała się koncepcja przeformułowania dotychczasowego modelu funkcjonalno-organizacyjnego komórek archiwalnych partii. Zaprowadzane zmiany nie były „kosmetyczne” ani tym bardziej ograniczone do warstwy nazewniczej. Z pewnością należy je uznać za głębokie. Oznaczały przede wszystkim odejście od utrzymywania ich dotychczasowego statusu archiwów historycznych o wieczystym zasobie. Obrano kurs na uczynienie z nich archiwów bieżących, a jedynym, które miało utrzymać wieczysty charakter swojego zasobu, było archiwum WHP. Mogłoby się wydawać, że odnosiło się to jedynie do okresu działalności PZPR, a zatem nie skutkowałyby ściąganiem do centrali zarchiwizowanych dotychczas w terenie materiałów z lat 1944–1948. Lecz nie jest to pewne. Pomijając nawet niektóre dwuznaczne uwagi wygłaszane przez T. Daniszewskiego na odprawie w marcu 1949 r., za inną możliwością przemawiałaby treść pisma wystosowanego pod koniec 1949 r. przez A. Pelc, kierowniczkę składnicy akt lubelskiego KW, do wydziałów tegoż komitetu²⁸. Wezwała je do przekazania, cytując: „składnicy akt (dawniej archiwum) KW” niezdanych dotąd akt PPR i PPS. Po przypomnieniu, że dzielą się one na kategorie A i B, oraz tego, że za ich kwalifikację archiwalną odpowiadają kierownicy wydziałów KW lub konsultujący się z nimi instruktorzy, a w ważniejszych sprawach wymagana jest opinia sekretariatu KW, stanowczo zaznaczyła: „Akta kategorii A przechowuje się w Składnicach przez okres 10 lat. Następnie zostają one przekazane na wieczne przechowanie do archiwum”. Notabene podobne sformułowanie pojawiło się w późniejszej o niespełna dwa miesiące notatce zastępczyni kierownika WHP, która wspomniała o tym, że zorganizowane przy I sekretarzach KW Kancelarie obejmują też Składnice Akt PPR i PPS (do 1948 r.), „które w perspektywie przejdą do Archiwum WHP KC PZPR”²⁹. Przekazaniu do składnicy podlegały też – co było istotną różnicą w porównaniu z zasadami wprowadzonymi w 1946 r. – akta, które w KW zakwalifikowano do kategorii B. Miały być tam przechowywane od roku do 10 lat, a po upływie wyznaczonego terminu podlegały wydzieleniu,

²⁷ *Ibidem*, k. 39.

²⁸ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 549, k. 269–271.

²⁹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-28, k. 14.

z zastrzeżeniem zachowania ostrożności względem akt „pochodzących z pierwszych lat po wyzwoleniu”³⁰.

Możliwe, że charakter i zadania składnicy akt, nowo kreowanej komórki archiwalnej w strukturze wszystkich KW PZPR, szczegółowo opisano w okólniku Wydziału Propagandy, Oświaty i Kultury oraz WHP przy KC z 9 lipca 1949 r. Nie natrafiłem niestety na ten okólnik, a tylko na wzmiankę o nim, w piśmie jego autorów z 29 lipca 1949 r. Przypomniano w nim kierownikom wydziałów propagandy KW, w ślad za owym okólnikiem, że do obowiązków instruktora historii partii należy m.in. segregowanie i uporządkowanie akt archiwum partyjnego PPR i PPS powstałych w latach 1945–1948³¹. Dopuszczam możliwość, że wspomnianym, niezlokalizowanym okólnikiem może być jeden z odnalezionych w aktach PZPR normatywów – niedatowany, bez tytułu i nazwy „wystawcy”³². Na taką ewentualność wskazywałyby pewne cechy wewnętrzne i zewnętrzne tego dokumentu³³. Jego tekst rozpoczyna się od zdania: „W związku z tym, że w okresie istnienia Polski Ludowej w organizacjach partyjnych na różnych szczeblach tak b. PPR, jak i b. PPS, nagromadziły się duże ilości akt o charakterze polityczno-historycznym jak również i administracyjno-gospodarczym i materiał ten z każdym rokiem narasta i będzie narastać, zachodzi konieczność zorganizowania w Komitetach Wojewódzkich PZPR Składnic akt”³⁴. Występujące dalej wskazówki – zredagowane w stylu *ad usum Delphini* – informują o tym, jak sformować, wewnętrznie usystematyzować i przygotowywać w kancelariach od strony technicznej teczkę dla składnicy akt. Po nich zamieszczono podobnie ujęte objaśnienia, dotyczące przeprowadzania niestosowanego wcześniej podziału akt „zależnie od czasu przechowywania” na kategorie A („akta o znaczeniu trwałym”) i B („akta o znaczeniu czasowym, przeznaczone do zniszczenia”). Za czynność tę mieli odpowiadać kierownicy poszczególnych wydziałów – jak należy sądzić, wydziałów KW PZPR, względem znajdujących się w ich registraturach akt i/lub związanych z ich „pionem” (np. propagandy) – lub pozostający w kontakcie z nimi wyznaczeni do tego instruktorzy, czyli ich podwładni. W „sprawach ważniejszych” należało się konsultować z sekretarzami KW.

³⁰ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 549, k. 271.

³¹ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2737, k. 2.

³² APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4090, k. 107–110.

³³ Chodzi o sformułowania w nim zawarte, z ogólnym kontekstem towarzyszącym jego emisji, tzn. położenie dużego nacisku na sprawy zabezpieczenia akt po byłych PPR i PPS. Do tego należy dodać fakt sporządzenia go na słabej jakości papierze przebitkowym, co często się zdarzało w latach 40. XX w.

³⁴ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4090, k. 107–108.

Warto poświęcić jeszcze kilka słów nowo wprowadzanej kwalifikacji archiwalnej akt partyjnych na kategorie A i B. Te pierwsze otrzymały następującą charakterystykę: „[...] akta obrazujące pracę i rozwój partii [mogło chodzić o liczbę pojedynczą bądź mnogą – T.C.] we wszystkich dziedzinach i na wszystkich placówkach. Akta posiadające trwałe znaczenie dla historii kraju i partii oraz dla badań naukowych”³⁵. Następnie wyszczególniono szereg grup akt PPR i PPS powstałych „do Kongresu Zjednoczeniowego” o kategorii A. W „Uwadze” dopisano, że KW przyjmuje zarówno akta ze swoich wydziałów, jak i z KP, KM, KG i POP, oraz że „Dokumenty niniejszych komórek organizacyjnych zostają kwalifikowane na kategorie w Komitecie Wojewódzkim w porozumieniu z kierownikiem wydziału, któremu dane sprawy podlegają, np. sprawy rolne – Kierownik Wydziału Rolnego; sprawy organizacyjne – Kierownik Wydziału Organizacyjnego itd.”, przy czym kierownicy wydziałów lub upoważnieni przez nich pracownicy mogli „powyższy zakres akt kategorii A rozszerzyć”. Zamieszczono tu zasadnicze zalecenie: „Akta kategorii A przechowuje się w składnicach przez okres 10-ciu lat. Następnie zostają one przekazane na wieczne przechowywanie do Archiwum”. Trudno nie dostrzec zbieżności tych wskazówek ze sformułowaniami zawartymi w wyżej wymienionym piśmie A. Pelc z grudnia 1949 r. (musiało ono być nieco późniejsze³⁶). W dalszej części domniemanego okólnika scharakteryzowano akta kategorii B jako „akta o znaczeniu czasowym, te wszystkie, które nie zostały zaliczone do kategorii A [...] które przechowuje się przez okres czasu potrzebny do urzędowania”. Wyszczególniono przykładowe grupy akt tej kategorii, również z informacją, że o ich kwalifikacji decydują kierownicy wydziałów oraz że akta kategorii B „[...] dzielą się na grupy w zależności od czasu ich przechowywania (od jednego roku do 10-ciu lat)” i że okres ich przechowywania zostaje ustalony przy przekazywaniu [ich do składnicy akt KW – T.C.], po upływie którego „ulegają wydzieleniu (brakowaniu)”. Dalej następują uwagi na temat ogólnych warunków przyjmowania akt do składnicy (m.in. powinny być w stanie uporządkowanym, z dołączonymi spisami zdawczo-odbiorczymi, będącymi formalną podstawą przyjęcia akt). W tej części normatywu pojawia się bardzo istotne (z punktu widzenia jego

³⁵ *Ibidem*, k. 108.

³⁶ Na stosunkowo wczesną datację owego „okólnika” wskazywałoby też to, że w ogóle nie uwzględniono w nim sprawy przekazywania akt PZPR do składnic, ujętej już w o kilka lat późniejszej, niemal identycznej, wersji tejże instrukcji (vide: APL, KW PZPR (II) Lublinie, sygn. 4078, k. 10). Możliwe, że wtedy, gdy go wydawano, nie widziano jeszcze pilnej potrzeby unormowania tej kwestii.

datacji – lecz nie tylko jej) określenie³⁷, odnoszące się do pracującego w niej funkcjonariusza, nazwanego „Kierownikiem Składnicy – Instruktorem Historii Partii”³⁸. Znaczenie użycia tego określenia polega w głównej mierze na tym, że odzwierciedla ono koncepcję zaangażowania w KW do prac na szerzej rozumianym odcinku archiwalnym jednego pracownika – zupełnie niekorespondującą zarówno z uwagami kierownika WHP T. Daniszewskiego przedstawionymi w marcu 1949 r., jak i z ustępem z notatki jego zastępczyni Heleny Kamińskiej z lutego 1950 r., zaznaczającej, że instruktorzy historii partii KW mieli bezpośrednio nie zajmować się porządkowaniem akt PPR i PPS, a ich rolą miało być tylko czuwanie nad ich segregowaniem przez kierowników składnic akt i udzielanie im wskazówek metodycznych³⁹.

Reasumując, niepodważalnym faktem jest to, że już w 1949 r. realnie funkcjonowały składnice akt KW PZPR. Stwierdzenie to ma znamiona sprostowania nieścisłości okalających początki działalności terenowych komórek archiwalnych partii pod tą nazwą. Na takie bowiem miano, bądź na bardziej dosadne określenie, zasługuje oficjalne rozpowszechnianie (niewiele ponad dekadę później) informacji o „powołaniu do życia” (sic!) składnic akt w KW dopiero w lutym 1953 r., przy jednoczesnym podkreśleniu tego, że między 1949 a 1952 r. brak było podobnej działalności⁴⁰. To chronologicznie (z perspektywy sekwencji rozgrywających się wydarzeń) pierwszy, lecz nie ostatni przypadek wystąpienia zaskakująco krótkiej i fragmentarycznej pamięci organizacyjnej PZPR, cechujący się wypełnianiem jej „luk” – natura wszak nie toleruje próżni! – nieprawdziwymi wiadomościami.

Podobnie jak było w przypadku AKW PPR, szczegółowe informacje o zadaniach składnic akt KW PZPR występują w opracowanej dla nich zasadniczej instrukcji z 1949 r.⁴¹ Odnosząc się do istotnych dla niniejszych rozważań aspektów chronologicznych, trzeba zaznaczyć, że instrukcja ta przypuszczalnie funkcjonowała mniej więcej równolegle w przynajmniej dwóch wersjach, z których jedna (tzn. jej zachowany i dostępny egzemplarz) nie jest datowana. W „Uwagach ogólnych” zapisano, że składnica akt jest wspólna dla wszystkich komórek organizacyjnych KW i dla ogółu

³⁷ Jest ono istotne zwłaszcza dlatego, że najwyraźniej odnosi się do okresu, gdy w aparacie KW nadal istniały stanowiska instruktorów (względnie referentów) historii partii, które później, przejściowo (lata 1952–1955), skasowano.

³⁸ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4090, k. 110.

³⁹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-28, k. 14.

⁴⁰ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Ogólna informacja o wynikach i organizacji pracy terenowych składnic akt – załącznik do Informacji o naradzie kierowników składnic akt KW PZPR w dn. 11–12 V 1961.

⁴¹ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4284, k. 1–15.

KP, co przybliżyła ją nieco do pozycji archiwów „wielozakładowych”⁴². Miały do niej trafiać zarówno dokumenty kategorii A („mające znaczenie dla historii partii”, o znaczeniu trwałym), jak i kategorii B („mogące mieć jeszcze znaczenie dla użytkowania w ciągu określonego przeciągu czasu”). Zawarto w niej wykazy rodzajów dokumentów PPR, PPS i PZPR kategorii A i B, wraz ze wzorami pieczętek informujących o danej kategorii, którymi akta miały być opatrzone. Instrukcja normowała też tryb i warunki przejmowania akt z KW i KP do składnicy (tj. na podstawie spisów zdawczo-odbiorczych i w stanie uporządkowanym), sposób ich przechowywania (z uwzględnieniem odrębności pochodzeniowej odpowiednio dla akt KW, KP, KG itd.; a w ramach tych grup obowiązywał porządek według typów materiałów, np. teczki sprawozdań itd.), detale dotyczące opisywania i oznakowania teczek, rodzaje wykorzystywanych w składnicy środków ewidencyjnych, warunki i procedury wypożyczania akt ze składnicy („wypożyczanie” polegało na udostępnieniu ich na miejscu – w składnicy akt lub innym pomieszczeniu gmachu KW), tryb brakowania (należało je przeprowadzać co roku) oraz usytuowanie przestrzenne i wyposażenie lokalu składnicy akt i meandry nadzoru nad jej funkcjonowaniem. W tej wersji instrukcji brak informacji o tym, po jakim czasie składnica miała przejmować akta z komórek organizacyjnych (współcześnie zamieszcza się ją zresztą w instrukcjach kancelaryjnych). Nie znalazłem jej również w innej wersji instrukcji dla składnic akt KW, pochodzącej prawdopodobnie z tego samego okresu lub może nieco starszej⁴³. Na podstawie pośrednich przesłanek można domniemywać, że termin przekazywania akt z komórek organizacyjnych (np. wydziałów KW) terenowych struktur partii mógł być nie dłuższy niż rok od ich wytworzenia⁴⁴. Trzecia, niestety też niedatowana, wersja tegoż normatywu, przypuszczalnie będąca wstępnym projektem⁴⁵, przewidywała natomiast, że wydziały KW oraz KP, KM i KD będą przechowywać u siebie akta za ostatnie dwa lata, zanim

⁴² D. Magier pisał o tym, że składnice akt KW PZPR przekształciły się w 1956 r. w typowe archiwa zakładowe (wielozakładowe). Vide: D. Magier, *Genetyczne związki materiałów archiwalnych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a problem zespołowości*, w: *Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały*, red. E. Rosowska, Warszawa 2017, s. 114.

⁴³ APL, KW PZPR (II), sygn. 4122, k. 1–18.

⁴⁴ Przypuszczenie to opieram na tym, że w innej wersji instrukcji (starszej?) minimalny okres przechowywania akt kategorii B określono na rok, a ponadto co roku w składnicy akt należało przeprowadzić ich wydzielanie (brakowanie). Vide: APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4122, k. 5, 8.

⁴⁵ Supozycję tę opieram m.in. na tym, że zawiera ona sporą ilość skreśleń i nie jest kompletna (brak strony tytułowej i załączników) oraz na tym, że nazwę jej odbiorcy – tj. składnicy akt KW PZPR – dopisano ołówkiem, w miejsce wpisanej maszynowo nazwy WHP.

przekazają je do składnicy⁴⁶. Informację na temat okoliczności przejmowania akt od ogniw partyjnych, którą można traktować jako w pełni miarodajną, zawarto dopiero w instrukcji wydanej w październiku 1957 r., która dotyczyła systematyzacji materiałów archiwalnych przekazywanych do składnicy akt KW PZPR (zobacz przypis nr 94).

Na więcej uwagi zasługuje opisane w instrukcji o składnicach akt z 1949 r. zagadnienie kwalifikacji archiwalnej. Abstrahując od braku pełnej charakterystyki akt zaliczanych do kategorii A, warto podkreślić, że w odniesieniu do akt PPR i PPS całkowicie odstąpiono od zalecanej wcześniej selekcji ich ogniw działających poniżej szczebla powiatowego. To oznaczało, że w składnicy akt wyszczególnione rodzaje dokumentów (protokoły z posiedzeń plenum i egzekutywy komitetów, plany pracy i sprawozdania, instrukcje, okólniki, korespondencje⁴⁷) należało gromadzić już nie z wybranych, ale ze wszystkich komitetów gminnych, miejskich i (choć tu chodziło tylko o protokoły z ich zebrań) kół partyjnych. Kwalifikacji akt – w domyśle: powstałych po utworzeniu PZPR – do kategorii A lub B miało dokonać ogniwo, które je wytworzyło, o ile był nim KW⁴⁸. W przypadku dokumentów pochodzących od „niższych komórek organizacyjnych”, czyli ogniw od KP do POP, instrukcja przewidywała poddawanie ich kwalifikacji przez kierowników wydziałów KW właściwych ze względu na *primo*: ich rzeczowe kompetencje oraz *secundo*: zawartość treściową akt (np. sprawy rolne – kierownik wydziału rolnego) – po ich uprzednim przejściu przez KW. W tym punkcie instrukcja jest nieklarowna, nie jest jasne, w jakim trybie i właściwie dokąd w KW akta tych ogniw miały trafić w celu ich kwalifikacji – bynajmniej wprost z niej nie wynika, że miało się to odbywać już w składnicy akt⁴⁹. Choć ta opcja wydaje się najbardziej prawdopodobna, ponieważ inna groziłaby chaosem i możliwym zawieruszeniem się akt w poszczególnych wydziałach KW itp. W tym kontekście znaczące jest wyposażenie kierownika składnicy akt w pewne kompetencje w realizacji procedury wartościowania akt, mianowicie przyznanie mu uprawnienia „do stawiania uzasadnionych

⁴⁶ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4090, k. 106.

⁴⁷ Korespondencja zaliczona do kategorii A powinna zawierać „fakty o znaczeniu istotnym dla historii partii i województwa”. Vide: APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4284, k. 5.

⁴⁸ W instrukcji zapisano, że uformowane na podstawie podziału rzeczowego teczki powinny być przez zdające je do składnicy akt ogniwa wydziały KW lub Komitety Powiatowe PZPR oznaczone kategorią archiwalną: A lub B. W odniesieniu do wydziałów KW za kwalifikację ich akt odpowiadali bezpośrednio ich kierownicy lub wyznaczeni przez nich instruktorzy; w sprawach ważniejszych wskazane było porozumienie się w tej kwestii z sekretarzem KW.

⁴⁹ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4284, k. 5.

wniosek o przesunięciu (w trakcie procedury brakowania) akt kategorii B do kategorii A⁵⁰. Kwalifikacja akt do pierwszej z tych kategorii wiązała się z określeniem okresu, w jakim miały one być przechowywane dla potrzeb pracy bieżącej⁵¹. Nawiasem mówiąc, z omawianej instrukcji wynika, że kwalifikowanie miało obejmować nie tylko całe teczki, lecz nawet poszczególne dokumenty⁵². Uzupełniając tę informację, warto odnotować, że w najpewniej o kilka lat późniejszej wersji instrukcji dla składnic akt zaznaczono, iż wnioski jej kierownika o przesunięcie akt do innej kategorii miała raz w roku sprawdzać i zatwierdzać komisja, do której oprócz niego wchodził kierownik (bądź jego zastępca) wydziału, którego akta wydzielano, i przedstawiciel WHP⁵³.

Wspomniane powyżej uprawnienia kierownika składnicy akt KW PZPR w przedmiocie przeprowadzania kwalifikacji akt dość wyraźnie korespondowałyby z przypisywanym im charakterem archiwów przejściowych. Wykonywanie w nich kwalifikacji archiwalnej jest jedną z ich konstytutywnych cech, choć niekiedy także w „zwykłych” składnicach akt ich kierownicy mieli brać udział w ocenie i wydzielaniu akt⁵⁴. W innej z kolei cesze – czyli w braku uprawnień do wieczystego przechowywania w swym zasobie materiałów archiwalnych – utwierdza występujące w inkryminowanej instrukcji sformułowanie: „Akta kategorii A przechowuje się w składnicach w zasadzie przez okres 10 lat. Następnie zostają one przekazane na wieczyste przechowanie do Archiwum”. Tym „Archiwum”, jak dalej wyjaśniono, było Archiwum WHP przy KC PZPR. Przemawiałoby to za istnieniem planu docelowej koncentracji ogółu (czyli także wszystkich „terenowych”) partyjnych archiwaliów w Warszawie. Lecz nie miało się to równać całkowitemu „ogłołoceniu” z nich składnic akt. Mogły w nich pozostać dublety, odpisy lub fotokopie „dokumentów dotyczących historii partii na terenie

⁵⁰ *Ibidem*, k. 11.

⁵¹ *Ibidem*, k. 2, 3. Akta kategorii B miały być przechowywane przez okres od 2 (manipulacyjne) do 75 lat (akta osobowe). Vide: *ibidem*, k. 6.

⁵² Wynika tak z zapisu, zgodnie z którym w teczce mogły z sobą sąsiadować dokumenty kategorii A i B – w tego rodzaju przypadkach w całości kwalifikowano ją do kategorii A. Vide: APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4284, k. 10.

⁵³ APL, KW PZPR (II) Lublinie, sygn. 4078, k. 18. Przypuszczenie dotyczące datacji tej wersji instrukcji (nie młodszej niż z 1955 r.) opieram na tym, że później w komisji, o której mowa powyżej, miał uczestniczyć kierownik referatu historii partii KW – a stanowisko to utworzono w 1955 r.

⁵⁴ Miało tak być w odniesieniu do brakowania akt „zdziałanych przed wydaniem szczegółowych wykazów akt”, wraz z nimi mieli w tym uczestniczyć przedstawiciele odpowiednich działów pracy. Vide: G. Kaleński, *Brakowanie akt*, Warszawa 1948, s. 42.

danego województwa”⁵⁵. Oczywiście naturalną kolejną rzeczą tylko przez pewien czas w składnicach miały być przechowywane akta kat. B, od kilku do kilkudziesięciu lat. Po upływie przewidzianych terminów miały one być wydzielone (wybrakowane), w porozumieniu z sekretarzem KW i przedstawicielem WHP⁵⁶.

Istotnych przekształceń charakteru składnic akt nie przyniosły wydane dla nich później analogiczne normatywy. Przekonują o tym zapisy pochodzące z bardzo podobnej wersji instrukcji, wydanej przed 1957 r.⁵⁷ Ponownie wystąpiło tam zalecenie przechowywania akt kategorii A „w zasadzie przez okres 10 lat” i następnie przekazania ich ze składnicy akt „na wieczyste przechowanie do Archiwum” lub – jak to w innym miejscu alternatywnie ujęto – „do właściwego archiwum partyjnego do dalszego przechowywania”⁵⁸. W tymże normatywie pojawiło się w tym samym kontekście bardzo znamienne, warte zacytowania, zdanie: „Materiały archiwalne w zasadzie przekazuje się do Archiwum Wydziału Historii Partii KC PZPR po przewidzianym instrukcją czasie, zachowując w składnicach wojewódzkich jedynie dublety, odpisy lub fotokopie dokumentów dotyczących historii partii na terenie danego województwa. O bardziej cennych dla historii partii materiałach należy informować Wydział Historii Partii KC na bieżąco”⁵⁹.

Z zapisów instrukcji dla składnic akt KW PZPR niedwuznacznie wynika, że pod wieloma względami były one odmiennym typem komórek archiwalnych od archiwów KW PPR. Te ostatnie miały charakter archiwów historycznych o stałym zasobie, natomiast składnice akt były archiwami bieżącymi, których zasób tworzyły dokumenty o wartości historycznej, jak i te, które dziś są nazywane dokumentacją niearchiwalną. Próba dopasowania składnic akt do jednej z odmian archiwów bieżących wydaje się najbardziej trafna w przypadku uznania ich – jak to wyżej sygnalizowano – za archiwa przejściowe. Co nie oznacza, że były one „idealnotypowymi” archiwami przejściowymi. A to w związku z wątpliwościami co do spełniania przez składnice istotnego warunku – jednej z cech konstytutywnych archiwów przejściowych, czyli stałego

⁵⁵ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4284, k. 5.

⁵⁶ *Ibidem*, k. 6.

⁵⁷ Na takie datowanie wskazują zawarte w instrukcji kilkukrotne odwołania do WHP przy KC PZPR, jako czynnika sprawującego nadzór i udzielającego składnicom konsultacji metodycznych, który rozwiązano w końcu stycznia 1957 r. Jego miejsce zajął Zakład Historii Partii. Na lata 50. wskazuje też parokrotne użycie w formularzach-załącznikach „początkowego” zapisu rocznego wykonania określonych czynności w formie „195... r.” Vide: APL, KW PZPR (II) Lublinie, sygn. 4078, k., 15, 18, 20, 22, 24, 29.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 12, 17.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 12.

uczestnictwa w selekcji i kwalifikowaniu akt do kategorii archiwalnych⁶⁰. W procesie kwalifikowania akt partyjnych składnice uczestniczyły bowiem w ograniczonym zakresie.

Wydanie instrukcji normującej działalność składnic akt KW PZPR można lub wręcz należy traktować jako jej swoiste preludium. Ich rzeczywiste funkcjonowanie należy wiązać dopiero z zapewnieniem im obsady kadrowej. Tezę tę przedstawię na przykładzie lubelskim. 3 grudnia 1949 r. do KW PZPR w Lublinie dotarło pismo z KC, informujące o zaplanowanym na styczeń 1950 r. kursie dla pracowników KW mających prowadzić, cytując: „ogólne archiwum akt wychodzących z poszczególnych wydziałów”⁶¹. W związku z tym polecono wytypować na ów kurs „bardzo pewnego politycznie” pracownika KW, który niezależnie od swych stale wykonywanych obowiązków służbowych (np. sekretarki), po przeszkoleniu dodatkowo obsługiwałby wyżej wymieniony odcinek. Jak widać, plan ten nie miał generować dodatkowych kosztów. Z powodu niezbyt klarowanych sformułowań zawartych w piśmie mogłoby się wydawać, że chodziło w nim o registraturę komitetu. Jednakże opierając się na informacjach dotyczących KW PZPR w Lublinie, można raczej wykluczyć tę ewentualność. Owszem, było w nim stanowisko registratora⁶², ale wówczas i do końca jego istnienia było nieprzerwanie obsadzone przez inne niż niżej wymieniona funkcjonariuszki⁶³. Pozwala to założyć, że chodziło o komitetową składnicę akt⁶⁴. Jako kandydatkę do odbycia wspomnianego kursu wstępnie wytypowano (wskazuje na to dekrety przypuszczalnie kierownika Wydziału Organizacyjnego Stanisława Bolanowskiego widniejąca na wspomnianym piśmie) referentkę kancelarii Wydziału Rolnego Wierę Hasiuk vel Stasiuk. Ale nic nie świadczy o przejęciu przez nią obowiązków archiwisty – z pewnością aż do września 1950 r. zajmowała tylko swe dotychczasowe stanowisko⁶⁵.

⁶⁰ Vide: D. Drzewiecka, *Archiwa przejściowe i zbiorcze. Definicja, stan badań, organizacja i funkcjonowanie w Polsce i na świecie*, w: *Archiwa przejściowe i zbiorcze w Polsce. Organizacja i funkcjonowanie*, red. D. Drzewiecka, M. Jabłońska, Toruń 2016, s. 14–16.

⁶¹ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 3358, k. 81. Nazwisko kandydata wraz z jego charakterystyką należało odesłać KC do 7 grudnia tego roku.

⁶² Vide: T. Czarnota, *Personel kancelaryjny Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Lublinie w latach 1944–1956, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja”* 2018, 7, s. 325–326.

⁶³ Funkcje registratorek w KW PZPR w Lublinie między styczniem 1949 a lutym 1951 r. pełniły kolejno Helena Dras, Zofia Dudek i Emilia Furmaniak.

⁶⁴ Gwoli ścisłości należy zaznaczyć, że wówczas, czyli na przełomie lat 40. i 50., w oficjalnej terminologii archiwistycznej registraturą nazywano akta przechowywane w składnicy. Cf.: K. Konarski, *Terminologia archiwalna i jej problemy*, „Archeion” 1948, 18, s. 83; *Polski słownik*, s. 23.

⁶⁵ We wrześniu 1950 r. wyjechała z terenu Lubelszczyzny. APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 3270, k. 2.

Nie zdecydowano się też na powierzenie funkcji archiwistki ówczesnej instruktorce historii partii, Annie Pelc. Mogło to wynikać z obowiązujących nadal wytycznych WHP, zgodnie z którymi instruktorzy historyczni mieli się zajmować okresem (i dokumentami) do 1944 r. włącznie. Faktycznie A. Pelc stale wykonywała prace archiwalne od początku istnienia KW PZPR w Lublinie. Pod koniec grudnia 1948 r. sygnowała dokumenty jako „Kier. [ownik] Wydz.[iału] Archiwum KW PZPR”⁶⁶. Z kolei w lutym 1950 r. rozesłała pismo okólne do KP/ KM, instruując w nim te komitety, jak wypełniać załączony formularz spisu zdawczo-odbiorczego materiałów podlegających przekazaniu do składnicy akt KW⁶⁷. Lecz nie było to równoznaczne z zajmowaniem stanowiska archiwistki i wzięciem na siebie pełnej odpowiedzialności. Przekonuje o tym ustęp z jej pisma do WHP z kwietnia tego roku: „Sprawozdania z pracy archiwum nie posyłamy – archiwista do tej pory nie został wytypowany i praca ta nie jest prowadzona”⁶⁸. Sytuacja ta uległa wkrótce zmianie, bowiem z listy płac pracowników KW za listopad 1950 r. wynika, że od tego miesiąca zajmowała ona stanowisko „referenta Archiwum” (na liście jest skrót: „ref. Arch.” – T.C.)⁶⁹. Sama w prowadzonej korespondencji określała się jako kierownik składnicy akt KW⁷⁰, ale bywała nazywana „referentem Archiwum Historii Partii KW”⁷¹. Ta różnorodność, a właściwie dezynwoltura terminologiczna, świadczy o tym, że w KW nie przykładano wagi do precyzji językowej. Choć najlepsze rozeznanie co do nazwy faktycznie zajmowanego stanowiska powinna mieć sama zainteresowana. W charakterze „referenta Archiwum” KW PZPR w Lublinie A. Pelc występuje na listach płac do lutego 1951 r., później natomiast, do września tego roku, figuruje w nich jako referent KW bez bliżej określonego przydziału⁷². Nawiasem mówiąc, po jej odejściu z pracy stanowisko archiwisty w tamtejszej składnicy akt partyjnych nie było obsadzone aż do maja 1952 r. (objęła je wówczas Władysława Wójtowicz)⁷³.

Powyższe uwagi o określonej sytuacji we wspomnianym wyżej KW PZPR miały na celu – obok ukazania specyficznego podejścia do nazewnictwa komórek organizacyjnych i stanowisk pracy w aparacie PZPR

⁶⁶ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4274, k. 19, 20.

⁶⁷ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4090, k. 40.

⁶⁸ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2722, k. 22.

⁶⁹ Nie było to sprzeczne ze stanowiskiem WHP dotyczącym nieangażowania pracujących na odcinku „historii partii” do prac z bieżącymi dokumentami, ponieważ obowiązki referenta historii partii (jako p.o.) od października tego roku przejęła od niej Helena Jargiełło. Vide: APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 2, k. 217, 248, 249.

⁷⁰ APL, Komitet Powiatowy PZPR w Hrubieszowie, sygn. 474, k. 85.

⁷¹ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 3931, k. 129.

⁷² APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 3, k. 39; sygn. 4, k. 61.

⁷³ T. Czarnota, *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego... 1948–1956*, s. 439.

– przede wszystkim zasygnalizowanie problematycznego stanu istnienia-nieistnienia wojewódzkich składnic akt w okresie nieobsadzenia stanowisk ich kierowników, które były zresztą pojedynczymi etatami do nich przypisanymi. Mogło to wpłynąć na pojawienie się przekonania o nieistnieniu składnic akt w pierwszych latach istnienia PZPR. Lubelski KW bynajmniej nie był pod tym względem wyjątkiem, obsadzonego etatu archiwisty nie było też wtedy (pierwsza połowa 1951 r.) np. w KW PZPR w Kielcach⁷⁴. W niektórych KW działalności archiwalnej w praktyce nie podejmowano znacznie dłużej (np. w KW PZPR w Poznaniu aż do 1961 r.)⁷⁵. Wydaje się całkiem możliwe, że nawet jeśli część składnic akt KW miała na początku lat 50. (tak jak w Lublinie, choć z przerwami) zapewnioną obsadę, ich egzystencja mogła być z innych powodów na wprost „wegetatywna”. Poszczególne KW prawdopodobnie same nie były władne w pełni unormować tej sytuacji. Wymagało to rozstrzygnięć na szczeblu centralnym.

Nowy – według niektórych pierwszy – rozdział w historii wojewódzkich składnic akt rozpoczął się z dniem 28 lutego 1953 r. Sekretariat Biura Organizacyjnego KC PZPR podjęta wtedy uchwałą zatwierdził wniosek WHP w sprawie zorganizowania [nie utworzenia! – T.C.] składnic akt partyjnych przy KW⁷⁶. Funkcje tych komórek scharakteryzowano w piśmie okólnym trzech wydziałów KC: WHP, Organizacyjnego i Ogólnego z 18 kwietnia 1953 r. Przewidywało ono realizację przez składnice akt zasadniczo dwóch *stricte* archiwalnych zadań⁷⁷, tj. gromadzenie oraz porządkowanie akt KW i KP z okresu Polski Ludowej⁷⁸. W rozesłanym w czerwcu tego roku piśmie do I sekretarza KW informującym o zakresie zmian wprowadzonych powyższą uchwałą, powtórzono, że głównymi zadaniami składnic akt włączonych do wydziałów ogólnych KW ma być gromadzenie i porządkowanie akt KW i KP z okresu Polski Ludowej – zgodnie z instrukcją WHP [a raczej jego pismem okólnym – T.C.]. Realizacją tych zadań miało się zajmować dwoje pracowników składnicowych: archiwista-instruktor KW i pomoc techniczna-maszynistka. Archiwista miał ponadto zbierać materiały historyczne, tj. takie, które wytworzono do 1944 r. Wydziały ogólne KW miały „[...] czuwać nad stroną porządkową i dyscyplinarną składnic oraz ich zabezpieczeniem. Polityczną

⁷⁴ Vide: AAN, KC PZPR w Warszawie, syn. 237/XXI-30, k. 116.

⁷⁵ A. Choniawko, *Zasób Archiwum byłego KW PZPR w Poznaniu i jego zawartość źródłowa*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 1993, 1, s. 73.

⁷⁶ *Archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR. Zbiór przepisów*, Warszawa 1969, s. 2.

⁷⁷ Można je chyba określić jako ich priorytety – przy tej okazji o innych zadaniach nie wspomniano, lecz niektóre wydają się być rzeczą oczywistą, jak ewidencjonowanie czy przechowywanie dokumentów.

⁷⁸ *Archiwa Komitetów Wojewódzkich*, s. 5.

i merytoryczną opiekę nad składnicami akt” miał sprawować WHP⁷⁹. Kilka miesięcy później na odprawie kierowników składnic akt KW przedstawiono im ich bieżące zadania: doprowadzenie stanu akt w składnicach do „wzorowego porządku” w jak najszybszym czasie, ściągnięcie całej dokumentacji partyjnej wytworzonej do 1948 r. włącznie i uporządkowanie najpierw jej, a następnie tej z późniejszych akt – z okresu od zjednoczenia PPR i PPS⁸⁰. Ponieważ nie odnaleziono instrukcji dla składnic akt KW, o której byłoby wiadomo, że wydano ją w 1953 r. lub niewiele później, a która by dokładniej od wyżej wymienionego pisma ujmowała ich zadania, należy założyć, że ich zakres funkcjonalny, szczegółowo ujęty w dotychczas wydanych normatywach (zwłaszcza w instrukcji z 1949 r.), nie uległ zasadniczym zmianom.

Jak miało się niebawem okazać, opisane powyżej regulacje organizacyjno-funkcjonalne obejmujące wojewódzkie składnice akt, miały nie być długotrwałymi – zanosilo się na otwarcie kolejnego etapu kształtowania terenowych komórek archiwalnych partii. Już po dwóch latach WHP wszczął starania o przekształcenie składnic akt w archiwa KW PZPR⁸¹. W jego notatce z przełomu października i listopada 1955 r. przeznaczonej dla sekretarzy KC można wyczytać: „Składnice akt, które dotychczas miały za zadanie tylko segregowanie ściągniętych akt partyjnych, obecnie, po upływie 10 lat istnienia Polski Ludowej, winny się przekształcić w archiwa KW, co wymaga również archiwalnego opracowania akt (obok dotychczasowej pracy składnicy). Wobec czego nasuwa się konieczność uzupełnienia składnic akt pracownikami posiadającymi przygotowanie archiwalne. W związku z powyższym Wydział prosi o przyznanie od 1 stycznia 1956 r. większej ilości etatów dla odcinka pracy historycznej w Komitetach Wojewódzkich, a mianowicie: 1) w Warszawie, Łodzi, Stalinogrodzie i Lublinie po 5 etatów: a) kierownika Referatu Historii Partii dla opracowania terenowych tradycji walk rewolucyjnych na etacie kierownika lub zastępcy kierownika wydziału KW, b) instruktora ds. opieki nad działaczami, c) dwóch pracowników do pracy z aktami, zależnie od przygotowania: na etacie instruktora lub zastępcy kierownika wydziału

⁷⁹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-467, nlb., Pismo kierowników Wydziału Organizacyjnego, Ogólnego i WHP do I sekretarza KW z 18 VI 1953.

⁸⁰ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, k. 151 (informacja Marii Meglickiej o pracy wojewódzkich składnic akt w KW).

⁸¹ W tym samym czasie zmieniło się ich miejsce w strukturze organizacyjnej KW – zostały przesunięte z wydziałów ogólnych do wydziałów propagandy. Odzwierciedlało to ich wejście w kolejne stadium trwającej ewolucji funkcjonalnej – odchodzenie od pozycji komórek głównie administracyjnych, na wpół usługowych, do roli komórek aktywnie działających na odcinkach frontu ideologicznego i naukowego.

KW, d) pomocy technicznej”⁸². Trzeba zwrócić uwagę na zawężenie zasięgu planowanej reformy – właściwie planowano tylko jej pierwszy etap – do zaledwie 4 spośród 19 KW. W listopadzie 1955 r. WHP wystosował do kierownika Wydziału Ogólnego KC Bolesława Bandka pismo z wnioskami o zwiększenie jego ogólnej obsady etatowej, motywowanymi m.in. „projektowanym przekształceniem składnic akt KW w wojewódzkie archiwa KW” i wynikającą z tego koniecznością wzmocnienia pomocy i kontroli [WHP] dla mających powstać archiwów⁸³. Z dołączonego do pisma wykazu etatów przewidzianych dla komórek archiwalno-historycznych w ramach wydziałów propagandy KW na 1956 r. wynikało, że obsada wszystkich 19 struktur wojewódzkich miała wzrosnąć do ogółem 60 etatów. W wydziałach propagandy przewidywano 5 typów stanowisk: kierownika wydziału, jego zastępcę, instruktora, referenta i młodszego referenta. Etaty kierownika wydziału zamierzano obsadzić jedynie w 5 KW: lubelskim, łódzkim (Łódź – miasto), poznańskim, stalinogrodzkim i warszawskim (Warszawa – miasto). Etaty zastępcy kierownika wydziału miały być utrzymywane w 12 KW, a instruktora w 8 KW. Wprowadzono przy tym zasadę, że jeśli w danym KW miał istnieć jeden z nich, wówczas drugi miał tam już nie występować (z wyjątkiem KW PZPR w Gdańsku, gdzie miały być oba te etaty). Etaty młodszego referenta miały być obsadzone wszędzie, a referenta niemal wszędzie (bez KW w Gdańsku, Olsztynie i Zielonej Górze). Dla lubelskiego KW przewidywano łącznie 4 etaty: kierownika wydziału, instruktora i obu referentów⁸⁴.

Ostatecznie na posiedzeniu w dniu 17 stycznia 1956 r. członkowie Sekretariatu KC PZPR uchwalili przekształcenie części wojewódzkich składnic akt partyjnych w archiwa KW. Mianowicie w sześciu KW z siedzibami w Stalinogrodzie, Krakowie, Poznaniu, Łodzi, Lublinie i Wrocławiu (zwraca uwagę brak Warszawy), „zamiast istniejących dotychczas składnic akt postanowiono [...] ustalić dodatkowo etat archiwisty”⁸⁵. Do KW rozesłano wyciąg z protokołu z tego posiedzenia, z informacją, że we wskazanych miastach wojewódzkich postanowiono ustanowić dodatkowy etat archiwisty. Na to stanowisko poszczególne egzekutywy KW miały zatwierdzić kandydatów z odpowiednim przygotowaniem. Wymogiem formalnym było, aby ich kandydatury zostały uprzednio pozytywnie zaopiniowane przez WHP⁸⁶. Zmiany wprowadzone tą uchwałą miały ograniczony zasięg, gdyż z jej treści wynika, że w pozostałych 11 KW (właściwie w 13,

⁸² AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-28, k. 63.

⁸³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-5, k. 99.

⁸⁴ *Ibidem*, k. 102.

⁸⁵ *Archiwa Komitetów Wojewódzkich*, s. 2–3.

⁸⁶ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4103, k. 3.

wliczając komitety miejskie Warszawy i Łodzi działające na prawach KW) w dalszym ciągu miały działać składnice akt. Taki obrót spraw mógł być taktycznym ustępstwem, na które musiał pójść WHP. Rozwiązanie to nie wzbudziło entuzjazmu przynajmniej u niektórych kierowników owych kilkunastu składnic akt, również aspirujących do przekształcenia ich w archiwa. Świadczy o tym głos „towarzysza” z Gdańska zabrany w czasie narady kierowników RHP i kierowników składnic akt KW we wrześniu 1956 r., postulującego przekształcenie wszystkich składnic akt w partyjne archiwa wojewódzkie⁸⁷. Na pozytywne ustosunkowanie się centralnych władz PZPR do takowych wniosków nie tylko „towarzysz” z Gdańska musiał jeszcze kilka lat poczekać.

Wśród komitetów, które wówczas nie musiały tego robić, był lubelski KW PZPR. Starano się w nim – niewątpliwie nie tylko w nim – wykonać powyższą uchwałę. W kwietniu 1956 r. obsadzono tam stanowisko kierownika archiwum i stan ten utrzymał się (choć z przerwą) do końca tego roku⁸⁸. Nie wiedząc, jak wyglądało to w pozostałych pięciu KW, mogę jedynie wyrazić przypuszczenie, że przynajmniej w części z nich musiały być z tym problemy, których powody warto by poznać. Faktem jest – tyleż znaczącym, co i niemającym odbicia w obiegu naukowym – że uchwała Sekretariatu KC z 17 stycznia 1956 r., na mocy której składnice akt miały być przekształcone w AKW, nie została (ostatecznie?, w pełni?) wykonana. Potwierdza to późniejsza o kilka lat notatka ZHP przy KC PZPR⁸⁹. Może wiązało się to z trudnościami kadrowymi, zwłaszcza w kontekście tzw. kompresji etatów zaordynowanej w 1956 r. Wedle notatki Sekcji Opieki Nad Terenowymi Składnicami Akt w ZHP większość z nich – zwraca uwagę brak wzmianki o archiwach! – w 1956 r. nie miała obsady, niewiele mniejsze trudności występowały dwa lata później⁹⁰. Także w KW PZPR w Lublinie zmiana dokonana mocą owej uchwały się nie utrzymała. Po kilkumiesięcznym wakacie na stanowisku archiwisty z początkiem kwietnia 1957 r. działalność wznowiło tam nie partyjne archiwum, lecz składnica akt, wraz z objęciem jej kierownictwa przez Helenę Szawdzin⁹¹.

⁸⁷ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, k. 224.

⁸⁸ Vide: T. Czarnota, *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego... 1948–1956*, s. 445–448.

⁸⁹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-461, nlb., Notatka dotycząca projektu uchwały Sekretariatu KC w sprawie Archiwów KW PZPR [30 X 1961].

⁹⁰ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-513, nlb., [Notatka] Sekcji Opieki Nad Terenowymi Składnicami Akt dot.[ycząca] obsady personalnej KW PZPR z 1 X 1960.

⁹¹ T. Czarnota, *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1957–1975*, w: „Polska Ludowa” 1944–1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałękowski, Lublin 2016, s. 163.

Reasumując, pomimo wydania wspomnianej uchwały Sekretariatu KC w sprawie wojewódzkich archiwów partyjnych i prób wprowadzenia jej w życie, w drugiej połowie lat 50. XX w. w KW PZPR w dalszym ciągu (powszechnie?) działały składnice akt⁹². Nie było więc potrzeby zredefiniowania ich funkcji oraz zmieniania statusu ich zasobu. W piśmie okólnym z 22 października 1957 r., wystosowanym przez kierowników ZHP, Wydziałów Propagandy i Agitacji oraz Organizacyjnego KC PZPR do I sekretarza KW, podtrzymano dotychczasowy zakres zadań składnic akt, czyli zabezpieczanie i porządkowanie akt partyjnych z okresu Polski Ludowej oraz brakowanie dokumentacji kategorii B. Określono termin przekazywania akt do składnic przez wszystkie instancje partyjne, co miało się odbywać po upływie dwóch lat od ich wytworzenia⁹³. Więcej informacji na temat funkcjonowania składnic akt w tym piśmie nie było, poświęcono im zaledwie dwa krótkie akapity. Czas przechowywania akt identycznie określono w wydanej w tym samym roku instrukcji, dotyczącej systematyzacji materiałów archiwalnych przekazywanych do składnicy akt KW PZPR, zgodnie z którą w wydziałach KW i w KP należało przechowywać materiały archiwalne w ciągu dwóch lat poprzedzających bieżący rok kancelaryjny⁹⁴. Z kolei brak informacji o rezygnacji z przejściowego charakteru zasobu składnic akt KW oznaczał najpewniej to, że pod tym względem nic się nie zmieniło.

Fiasko pierwszej próby przekształcenia składnic akt w AKW nie pogrzebało tej koncepcji, ale odsunęło w czasie jej realizację. W tym miejscu warto zaznaczyć, że koncepcja ta jeszcze się krystalizowała, czego świadectwem było przejściowe (styczeń 1957 r.) rozważanie ewentualności jednoczesnego istnienia Wojewódzkich Archiwów Partyjnych i Składnic Akt⁹⁵. O wznowieniu przez ZHP, powstały na miejsce zlikwidowanego WHP, dotychczasowych starań w kwestii wspomnianego przekształcenia

⁹² Vide: N. Kołomejczyk, *Wojewódzkie archiwa PZPR*, „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn” 1981, 1, s. 12–13. W literaturze podkreślano, że swój dotychczasowy charakter składnice akt utrzymały do końca lat 50. Vide: I. Chmielewska, K. Hołownia, *Problemy porządkowania akt partyjnych z byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie z lat 1948–1990 (z wyłączeniem zespołu Komitetu Wojewódzkiego PZPR)*, s. 1, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/chmielewska_holownia.pdf [dostęp: 23 IV 2022]; D. Magier, *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białskopodlaskim w latach 1975–1990*, Siedlce 2013, s. 187.

⁹³ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4090, s. 9.

⁹⁴ To oznaczało, że przykładowo w 1957 r. należało do składnicy akt przekazać materiały wytworzone do 1954 r. włącznie. Vide: *ibidem*, k. 94.

⁹⁵ W § 15 projektu statutu ZHP zapisano: „Centralnemu Archiwum Partyjnemu podlegają Wojewódzkie Archiwa Partyjne, które po 10 latach przejmują akta od wojewódzkich

świadczy jego notatka z kwietnia 1957 r. Wyrażono w niej przekonanie, że nastąpi to w niedalekiej przyszłości⁹⁶. Rok później zapewniano centralne kierownictwo partyjne, że składnice akt faktycznie już pełnią funkcje wojewódzkich archiwów partyjnych i że w związku z tym kwestia ich odpowiedniego funkcjonowania nabiera znaczenia z uwagi na przygotowania do obchodów 10-lecia PZPR i 15-lecia PRL⁹⁷. O pełnieniu przez składnice akt funkcji archiwów partyjnych poinformowano niebawem także NDAP⁹⁸. W sprawie kolejny raz wybrzmiał *vox populi*. Podczas narady kierowników składnic akt w styczniu 1959 r. Benon Dymek z KW PZPR w Warszawie wyraził opinię, z pewnością nieodosobnioną, że składnice należy przemianować na archiwa⁹⁹. Zwiększone potrzeby badaczy i popularyzatorów partyjnej historii w kontekście zbliżającego się 15-lecia Polski Ludowej oddziaływały na wyczekiwaną zmianę zakresu zadań składnic akt. W grę wchodziła zwłaszcza konieczność szerszego udostępnienia im akt PPR i PPS, co z kolei było uzależnione od ich uporządkowania¹⁰⁰. Jesienią 1960 r. formalnie istniało 19 składnic akt (z czego 2 były nieczynne), co oznaczałoby, że domniemane przekształcenie kilku z nich w archiwa 1956 r. w najlepszym razie okazało się nietrwałe¹⁰¹. ZHP z kilku powodów zależało na doprowadzeniu do formalnego załatwienia tej sprawy. Zgodnie ze stanowiskiem Zakładu wyrażonym w listopadzie 1960 r. przekształcenie składnic akt w archiwa KW – „pełnowartościowe zbiornice źródeł dla badań nad najnowszą historią Polski i polskiego ruchu robotniczego” – miało być perspektywą postawioną przed nimi już w momencie ich organizowania w 1953 r.¹⁰² Już wtedy miano informować kierowników składnic akt, że „przeobrażenie” tych komórek w archiwa jest aktualne i przygotowywane jest wydanie w tej

składnic akt partyjnych”. Vide: AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-46, nlb., Statut ZHP przy KC PZPR. Projekt, 25 I 1957.

⁹⁶ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-178, nlb., Notatka dotycząca pracy komórki Opieki Nad Terenowymi Składnicami Akt z 1 IV 1957.

⁹⁷ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-509, nlb., Notatka Wydziału Propagandy i ZHP dla sekretarza KC PZPR J. Morawskiego w sprawie przechowywania dokumentów partyjnych z lipca 1958 r.

⁹⁸ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-464, nlb., Pismo z Centralnej Składnicy Akt do NDAP z 20 VI 1959.

⁹⁹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Protokół z narady kierowników składnic akt z 29 I 1959.

¹⁰⁰ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/VIII-472, k. 1.

¹⁰¹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-513, nlb., [Notatka] Sekcji Opieki Nad Terenowymi Składnicami Akt dot[ycząca] obsady personalnej KW PZPR z 1 X 1960.

¹⁰² AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-491, nlb., [Notatka ZHP dla Sekretariatu KC PZPR w sprawie składnic akt KW PZPR], b. d. [listopad 1960 r.].

sprawie odpowiedniego dokumentu¹⁰³. Warto zaznaczyć, że najwyraźniej zupełnie nie pamiętano o tym, że „stworzenie bazy dla ciągłości pracy nad Historią Partii” przyświecało już uruchomieniu AKW PPR w 1946 r.

Projekt uchwały mającej zmienić dotychczasowy stan w tym duchu powstał w kwietniu 1961 r. Postulowane w nim przemianowanie składnic akt na archiwa, poza odwołaniem się do „precedensu” – analogicznych procesów odbywających się w instytucjach państwowych, uwzględniało zarys potrzebnych zmian zadaniowych. Zaznaczono, że po wykonaniu wstępnych prac związanych głównie z zabezpieczeniem dokumentacji partyjnej, składnice przystąpiły do jej naukowego opracowania i udostępniania dla badań naukowych (w tej materii miał niebawem zostać wydany regulamin)¹⁰⁴. Zbliżające się dwudziestolecie powstania PPR i podobny jubileusz PRL były okolicznością powodującą, że składnice akt będą miały do odegrania rolę poważnych ośrodków dokumentacyjnych, wspierających obchody tych jubileuszy. Polityczny i naukowy walor tego zadania miał „w zupełności” kwalifikować je do obdarzenia rangą archiwów. Dzięki temu wzmocnieniu miała ulec ich pozycja w obrębie aparatu partyjnego i w „stosunkach zewnętrznych”¹⁰⁵. Podczas narady kierowników wojewódzkich składnic akt w maju 1961 r. Andrzej Janowski, kierownik archiwum ZHP, obwieścił opracowanie przez Zakład projektu uchwały Sekretariatu KC w sprawie ich przekształcenia w AKW¹⁰⁶. Zakładał on, że z dniem 1 lipca 1961 r. nastąpi przekształcenie składnic akt w archiwa w 19 KW, w: Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Koszalinie, Krakowie, Lublinie, Łodzi (w KM – mieście-województwie i w województwie), Olsztynie, Opolu, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Warszawie (KM – mieście-województwie i w województwie), Wrocławiu i Zielonej Górze. Uzasadniano to koniecznością „podniesienia na wyższy poziom pracy nad dokumentacją działalności partyjnej oraz unormowania związanych z tym spraw organizacyjnych”¹⁰⁷. Zgodnie z tym projektem AKW miały być podporządkowane „administracyjnie” I sekretarzom KW, zaś merytorycznie – ZHP. Obsada wszystkich archiwów miała być

¹⁰³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Informacja o naradzie kierowników składnic akt z 29–30 XI 1960.

¹⁰⁴ T. Czarnota, *Access to Archival Holdings in the Archives of the Communist Party on the Example of the Archive of the Voivodeship Committee of the Polish United Workers' Party in Lublin*, „Res Historica” 2019, 47, s. 280.

¹⁰⁵ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-467, nlb., Komentarz do projektu uchwały Sekretariatu KC w sprawie Archiwów KW PZPR z 14 IV 1961.

¹⁰⁶ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Informacja o naradzie kierowników Składnic Akt KW w dn. 11–12 V 1961.

¹⁰⁷ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-467, nlb., Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie Archiwów Komitetów Wojewódzkich PZPR (Projekt) [po 30 IV 1961].

dwuosobowa, tzn. złożona z kierownika na etacie instruktora i z pracownika pomocniczego w randze maksymalnie referenta politycznego¹⁰⁸. Po dyskusji nad zapisami projektu przeprowadzonej w końcu czerwca, w której uczestniczył m.in. A. Janowski, uznano, że skierowanie go (w tym kształcie) pod decyzję władz partyjnych należy jednak odłożyć w czasie¹⁰⁹. Nie znając argumentów po temu, trzeba przyjąć, że miało to na celu jego tak czy inaczej rozumiane udoskonalenie. Dyrektor ZHP T. Daniszewski przesłał jego nieco zmodyfikowaną wersję do Sekretariatu KC na początku lipca 1961 r.¹¹⁰ Ów dokument przewidywał powołanie archiwów we wszystkich 19 KW z dniem 1 stycznia 1962 r.¹¹¹ Do zadań AKW (notabene ujętych identycznie, jak w projekcie z początku maja 1961 r.) miało należeć:

- gromadzenie, naukowe opracowanie, przechowywanie i udostępnianie w oparciu o instrukcje i regulaminy ZHP właściwych terytorialnie dokumentów partii o znaczeniu historycznym;
- wykonywanie merytorycznego nadzoru nad registraturą bieżącą właściwego KW i podległych mu terenowych instancji partyjnych;
- przejmowanie i przechowywanie materiałów z owej registratury i z terenowych instancji partii w oparciu o instrukcje przygotowane przez ZHP.

Ten zestaw zadań zawierał zarówno takie, które realizowały dotychczas składnice akt KW, jak też i takie, których jeszcze nie było w zakresie ich obowiązków. Zwłaszcza naukowe opracowywanie ich zasobu, ale też i nadzór, jaki miano sprawować nad działaniem registrarur ogniów partyjnych. Największy nacisk kładziono na powierzenie im tego pierwszego zadania. Adekwatnie odzwierciedla to fragment opinii o tym projekcie autorstwa inspektor ZHP Heleny Kamińskiej, cytując: „Przekształcenie składnic akt w archiwa nie zmniejsza ich zadań w zakresie pracy składnic akt, a dodaje nowe zadania w zakresie archiwalnego opracowania materiałów”¹¹². Projekt uchwały nie zawierał wyrażonego wprost uregulowania, że mające powstać archiwa będą miały zasoby o charakterze stałym („wieczystym”), w odróżnieniu od dotychczasowych, formalnie niestałych zasobów składnic akt. Lecz można o tym wnioskować

¹⁰⁸ AAN, KC PZPR w Warszawie, nlb., Uchwała Sekretariatu KC PZPR w sprawie Archiwów Komitetów Wojewódzkich PZPR. Projekt [1961 r.].

¹⁰⁹ *Ibidem*, nlb., Notatka [w sprawie projektu Uchwały Sekretariatu KC w sprawie AKW] z 24 VI 1961 [z dopiskiem 27 VI 1961].

¹¹⁰ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-461, nlb., Pismo dyrektora ZHP do sekretarza KC W. Jarosińskiego z 4 VII 1961.

¹¹¹ *Ibidem*, nlb., Uchwała Sekretariatu KC w sprawie AKW PZPR [projekt], b. d. [1961 r.].

¹¹² AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-172, nlb., Uwagi Heleny Kamińskiej do projektu uchwały Sekretariatu KC PZPR w sprawie Archiwów KW PZPR z 18 IX 1961.

pośrednio. Po pierwsze dzięki *argumentum ex silentio*, czyli niewystąpieniu w projekcie wcześniej wprowadzanej do instrukcji reguły przekazywania archiwaliów z województw do centralnego archiwum partyjnego. Po drugie chodzi o przypisanie archiwom zadania w pełni naukowego opracowywania ich zasobu, a także przechowywania go. W celu realizacji tego pierwszego zadania od 1959 r. wydawano kolejne instrukcje metodyczne¹¹³. Szczególnie istotne pod tym względem zapisy znalazły się w instrukcji w sprawie opracowywania zespołów PZPR w AKW z maja 1962 r. W części poświęconej etapom ich porządkowania, we fragmencie dotyczącym brakowania, znalazło się ważne zalecenie: „W wojewódzkich archiwach partyjnych powinny być przechowywane materiały archiwalne posiadające trwałe historyczne znaczenie polityczne, społeczne, gospodarcze i naukowe dla historii partii i pracy bieżącej komitetu, akta będące obrazem rozwoju i najistotniejszej działalności instancji oraz aparatu komitetów wojewódzkich i powiatowych”¹¹⁴.

Projektowi uchwały w sprawie przekształcenia składnic akt KW w archiwa, przedłożonemu centralnemu kierownictwu partii, towarzyszyło obszerne uzasadnienie. Ponownie przywołano argument, że na początku lat 60. XX w. wojewódzkie składnice akt zakończyły etap prac, głównie organizacyjnych, polegających zwłaszcza na zabezpieczeniu dla przyszłych badań historycznych dokumentacji terenowych instancji partyjnych, jej odpowiednim zewidencjonowaniu i przechowywaniu, a także na nadzorowaniu właściwego prowadzenia kancelarii w terenowych ogniwach PZPR. Utworzenie AKW w miejsce składnic akt miało być logiczną konsekwencją przejścia do kolejnego etapu, szczególnie w związku z zainicjowaniem kompleksowych badań nad pierwszym okresem dziejów partii i Polski Ludowej. Decyzja w tej sprawie miała być świadectwem wszczęcia pracy archiwalnej wyższego rzędu, polegającej zwłaszcza na naukowym opracowywaniu akt i ich przygotowaniu do wykorzystywania jako bazy źródłowej przez historyków, głównie zajmujących się badaniami regionalnymi. Notabene argumenty te wydają się zaczerpnięte ze współczesnej literatury archiwistycznej – być może była ona inspiracją¹¹⁵. Miało to podnieść rangę owych komórek w aparacie wojewódzkim i w całym partyjnym froncie ideologicznym. Jako dodatkowy argument przywołano odbywające się także w „systemie ogólnopaństwowym”

¹¹³ W tym roku wydano tę, która odnosiła się do opracowania akt PPR i PPS.

¹¹⁴ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4287, k. 79–80.

¹¹⁵ W artykule H. Altmana z 1960 r. można wyczytać: „Należyte wykorzystywanie przez badaczy bazy źródłowej zawartej w materiałach archiwalnych zależy jest od ułatwień organizacyjnych i materialnych dokonywanych przez archiwa oraz od rozwoju współpracy archiwów z ośrodkami badawczymi w dziedzinie nauk historycznych”. Vide: H. Altman, *Archiwa w służbie badań historycznych*, „Archeion” 1960, 32, s. 3.

przekształcanie składnic akt, urzędów i instytucji w archiwa¹¹⁶. W projekcie podkreślono, że dotychczas nie wykonano uchwały Sekretariatu KC w tej sprawie z 17 stycznia 1956 r. W celu niezakłóconej realizacji nowych zadań postulowano przekazanie AKW pod bezpośredni nadzór I sekretarza KW, dowodząc, że utrzymanie dotychczasowego stanu podporządkowania składnic akt wydziałom propagandy KW utrudniałoby archiwom ich pracę, szczególnie wobec nagminnego wykorzystywania archiwistów do innych działań i akcji prowadzonych przez te wydziały¹¹⁷.

W owym projekcie uchwały Sekretariatu KC w wyżej wymienionej sprawie najwyraźniej znów ktoś dopatrzył się mankamentów. Pod koniec października 1961 r. dyrektor ZHP T. Daniszewski przesłał sekretarzowi KC Witoldowi Jarosińskiemu jego zaktualizowaną wersję, anulując tę, którą przesłano w lipcu tego roku¹¹⁸. W przedmiocie zadań archiwów nie wprowadzał on żadnych zmian względem tego, co było w wycofanym wariantcie. Podkreślono natomiast, że przy wykonywaniu swoich zadań archiwa miały współdziałać na zasadzie równorzędności z Referatami Historii Partii, w oparciu o wytyczne płynące z ZHP i Wydziału Propagandy KC. AKW miały być podporządkowane sekretarzom propagandy KW, podczas gdy wcześniejszy projekt zakładał ich podporządkowanie bezpośrednio I sekretarzom KW. Można się w tym dopatrywać ustępstw wobec Wydziału Propagandy KC oraz przyjąć za wielce prawdopodobne to, że przyczyną konieczności modyfikacji zgłoszonego wcześniej projektu były sygnały napływające od kierownictwa tej komórki organizacyjnej KC. Merytoryczny nadzór nad AKW miał sprawować ZHP. W kwestii obsady kadrowej archiwów projekt uchwały przewidywał, że ich personel będzie się składał z kierownika na etacie instruktora KW i pracownika pomocniczego na etacie maksymalnie referenta politycznego. Natomiast w AKW w Katowicach, Krakowie, Lublinie, Łodzi-mieście, Poznaniu i Wrocławiu miał dodatkowo występować trzeci pracownik – archiwista na etacie pracownika politycznego¹¹⁹. Przewidywano, że pracownicy archiwów będą przyjmowani, zwalniani i awansowani przez KW w ramach przyznanej im ogólnej puli etatowej, po wcześniejszym uzgodnieniu z ZHP. Warto

¹¹⁶ A. Tomczak, *op. cit.*, s. 358. Indywidualnym tego potwierdzeniem może być np. przekształcenie składnicy akt Urzędu Rady Ministrów w Archiwum URM z dniem 1 stycznia 1964 r. Vide: A. Barszcz, *Kadry archiwum zakładowego Prezydium Rady Ministrów/Urzędu Rady Ministrów w latach 1945–1996*, w: *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej. Zbiór studiów poświęconych warszawskiemu środowisku archiwalnemu*, red. A. Kulecka, Warszawa 2012, s. 180.

¹¹⁷ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-461, nlb., Notatka dotycząca projektu uchwały Sekretariatu KC w sprawie AKW PZPR, b. d. [1961 r.].

¹¹⁸ *Ibidem*, nlb., Pismo dyrektora ZHP do Sekretarza KC W. Jarosińskiego z 30 X 1961.

¹¹⁹ *Ibidem*, nlb., Uchwała Sekretariatu KC w sprawie AKW PZPR. Projekt, b. d. [1961 r.].

zaznaczyć, że mieli oni nie być powoływani do innych prac. W notatce towarzyszącej temu projektowi uchwały nawiązano do kwestii podporządkowania archiwów sekretarzom propagandy KW, podkreślając, że istniejący od 1955 r. stan podporządkowania składnic akt wydziałom propagandy KW niekiedy uniemożliwiał im realizację ich podstawowych zadań. Wśród głównych źródeł problemów wymieniono przenoszenie etatów składnic do innych komórek owych wydziałów oraz pociąganie jej pracowników do wykonywania prac ubocznych z punktu widzenia ich funkcji, z uszczerbkiem dla zabezpieczenia i opracowywania dokumentacji partyjnej¹²⁰.

W dniach 9–10 listopada 1961 r. po raz pierwszy formalnie odbyła się ogólnokrajowa narada kierowników już nie wojewódzkich składnic akt, lecz formalnie archiwów KW PZPR¹²¹. Co najmniej częściowo było to „zaklinaniem rzeczywistości”, czego dowodzi to, że w drugim dniu obrad kierownik AZHP A. Janowski odniósł się do sprawy przekształcenia składnic akt w AKW, zaznaczając, że Zakład czyni wszystko, by przyśpieszyć załatwienie tej sprawy. Poinformował o przekazaniu wszystkich związanych z tym materiałów sekretarzowi KC W. Jarosińskiemu¹²². Sfinalizowanie tej z pozoru niezbyt skomplikowanej zmiany wyraźnie się przeciągało, najpewniej wskutek braku „woli politycznej” u części partyjnych decydentów, niezadowolonych z kolejno proponowanych rozwiązań.

Dlatego najprawdopodobniej powstało następne opracowanie w tej sprawie, noszące datę 21 listopada 1961 r.¹²³ Przypomniano w nim, że składnice akt KW miały być przekształcone w archiwa zgodnie z uchwałą Sekretariatu KC z 17 stycznia 1956 r. (bez uściślenia, że odnosiło się to jedynie do kilku z nich), lecz wówczas do tego nie doszło. Jak tłumaczono, krok ten był poniekąd przedwczesny (nie używając wprost tego sformułowania), gdyż nie uporano się jeszcze z wykonaniem koniecznych prac przygotowawczych, takich jak opracowanie normatywów metodycznych, przygotowanie odpowiedniej kadry pracowników, naukowo-archiwalne opracowanie zespołów zamkniętych, głównie PPR i PPS, oraz należyte zabezpieczenie pomieszczeń składnic, zgodnie z odnośnymi przepisami. Natomiast u schyłku 1961 r. prace te miały być już w zasadzie zakończone, a składnice akt KW faktycznie spełniały już funkcje terenowych archiwów partyjnych. Dlatego

¹²⁰ *Ibidem*, nlb., Notatka dotycząca projektu uchwały Sekretariatu KC w sprawie AKW PZPR, b. d. [1961 r.].

¹²¹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Informacja o naradzie kierowników AKW PZPR z 9–10 XI 1961.

¹²² APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4287, k. 17.

¹²³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-467, nlb., Pismo kierowników Wydziałów Organizacyjnego i Propagandy oraz dyrektora ZHP przy KC do I sekretarza KW (projekt) z 21 XI 1961.

Wydziały Organizacyjny i Propagandy KC oraz ZHP polecają I sekretarzom KW wprowadzenie w życie z dniem 1 stycznia 1962 r. postanowień wyżej wymienionej uchwały Sekretariatu KC, przekształcającej składnicę akt w archiwa. Miały one objąć wszystkie KW, nie zaś tylko wybrane, tak jak było w 1956 r. Należy wyraźnie podkreślić, że zmiana ta nie miała się odbyć w następstwie wydania w tej sprawie nowej uchwały Sekretariatu KC. Ten tryb decyzyjny zarzucono na rzecz formalnego skutecznego postanowień zapadłych przed pięcioma laty, mimo że tamta uchwała w oryginalnym brzmieniu nie była kompleksowa. Wydaje się prawdopodobne, że przyświecała temu intencja „doprowadzenia sprawy do końca”, co miało wymazać z pamięci niewzbudzający raczej pozytywnych konotacji fakt, że w terenie nie wykonano jednej z uchwał centralnego kierownictwa PZPR. Cel ten najwyraźniej osiągnięto. W niniejszym piśmie-surogacie uchwały zawarto w dwóch punktach zadania archiwów. Szczególną uwagę warto zwrócić na punkt 1 (punkt 2 dotyczył sprawowania nadzoru nad registraturami KW i podległych mu instancji terenowych), uwzględniający „gromadzenie, naukowe opracowywanie, przechowywanie i udostępnianie [...] właściwych terytorialnie dokumentów partii o znaczeniu historycznym”. Wykonywanie tych zadań bezspornie implikowało posiadanie przez AKW stałego zasobu. Zgodnie z nową ordynacją miały one być organizacyjnie podporządkowane sekretarzom propagandy, zaś ich merytoryczne nadzorowanie powierzono ZHP. Z Zakładem KW miały uzgadniać przyjmowanie, zwalnianie i awansowanie personelu archiwów, który wszędzie miał składać się z kierownika na etacie instruktora lub starszego instruktora KW i z pracownika pomocniczego na etacie referenta politycznego, w ramach ogólnej puli etatów przewidzianej dla KW. Odnosząc się do domniemyanych oczekiwań kierownictwa Wydziału Propagandy KC co do rozwiązań w tej materii, uwzględniających jego interesy, trzeba podkreślić utrwalenie postanowienia, że AKW, realizując swe zadania, miały współdziałać na zasadzie równorzędności z RHP, w oparciu o wytyczne ZHP¹²⁴. Co ważniejsze, w niniejszym opracowaniu zabrakło postulowanego wcześniej zapisu o niepowierzaniu personelowi archiwów zadań innych od związanych bezpośrednio z charakterem ich pracy. Poparcie dla niewprowadzenia zapisu zwalniającego archiwistów od prac propagandowych prawdopodobnie miało znamiona pewnego konsensu. Ów zapis mógł nie znaleźć aprobaty wśród licznych przedstawicieli kierownictwa KC PZPR, z zasady raczej nieskłonnych do „zwalniania” jakichkolwiek etatowych funkcjonariuszy aparatu partii z powinności o charakterze organizacyjno-politycznym. Być może obawiano się też ich „biurokratycznego zurzędniczenia”, które deklaratywnie zwalczano. W tym miejscu trzeba zasygnalizować istnienie

¹²⁴ *Ibidem*.

późniejszej o miesiąc wersji powyższego normatywu, którego treść nie różni się wcale od poprzedniej¹²⁵. Biorąc to pod uwagę, pojawienie się kolejnego (?) projektu w owej sprawie trudno wyjaśnić¹²⁶.

Notabene zmianom w pionie archiwalnym przeprowadzanym w terenie towarzyszyła jego częściowa reorganizacja na szczeblu centralnym. Z dniem 11 czerwca 1962 r. przemianowano istniejącą dotąd w KC Centralną Składnicę Akt (CSA) na Oddział Archiwów Terenowych¹²⁷. Należy dodać, że CSA w lutym 1960 r. organizacyjnie włączono do AZHP. Uprzednio (od 1957 r.) podlegała ona Wydziałowi Propagandy KC PZPR¹²⁸. Owa zmiana oznaczała zanik CSA, którą reaktywowano dopiero w 1972 r. Wówczas też (1960 r.), w związku z tą zmianą, także wojewódzkie składnice akt podporządkowano merytorycznie AZHP¹²⁹.

Reasumując, należałoby stwierdzić, że na bazie projektu pisma okólnego dwóch wydziałów KC i ZHP – któremu niewątpliwie nadano rangę obowiązującą – z początkiem 1962 r. dokonano przekształcenia składnic akt KW PZPR w archiwa. Jednak trudno pominąć pewne informacje źródłowe, wprost lub pośrednio odnoszące się do tej kwestii, podające właściwie w wątpliwość skuteczność przeprowadzenia owej zmiany lub przynajmniej to, że dokonano jej powszechnie i trwale już w pierwszej połowie tego roku. Owszem, trzeba założyć, że zgodnie z dyspozycjami z KC, we wszystkich komitetach wojewódzkich mniej więcej w tym samym czasie formalnie to nastąpiło. To, że doszło do tego m.in. w KW PZPR w Lublinie, znajduje potwierdzenie w sprawozdaniach tamtejszych komórek archiwalnych za oba półrocza 1961 r. Pierwsze z nich złożyła pod koniec czerwca 1961 r. szefowa składnicy akt H. Szawdzin, drugie natomiast, noszące datę 14 stycznia 1962 r., podpisała również ona, ale tytułując się już kierowniczką AKW¹³⁰. Na marginesie warto odnotować, że ta sama funkcjonariuszka po upływie *circa* 20 lat albo już o tym nie pamiętała, albo podtrzymywała obowiązującą wersję wydarzeń, zgodnie z którą składnice akt przekształcono w AKW w 1956 r., zgodnie

¹²⁵ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-467, nlb., Pismo kierowników Wydziałów Organizacyjnego i Propagandy oraz dyrektora ZHP przy KC do I sekretarzy KW (projekt) z 21 XII 1961.

¹²⁶ Możliwe, że zmiana daty projektu na późniejszą wiązała się z opóźnieniem zatwierdzenia i rozesłania postanowień w tej sprawie w teren – być może z tego powodu uznano, że trzeba ją „poprawić”.

¹²⁷ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4076, k. 10.

¹²⁸ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-491, nlb., [Wniosek ZHP, który odebrał] Sekretariat KC PZPR, b. d. [listopad 1960 r.].

¹²⁹ W. Horst, *op. cit.*, s. 207–208, 205.

¹³⁰ *Vide* APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4118, k. 26, 27.

z uchwałą Sekretariatu KC ze stycznia tego roku¹³¹. Potwierdzeniem powszechnego wcielenia w życie powyższej decyzji, choćby z uwagi na podnoszone wcześniej powiązanie rzeczywistego funkcjonowania komórek archiwalnych z zapewnieniem im obsady kadrowej, mógłby być fakt, że w styczniu 1962 r. wszystkie AKW (poza zielonogórskim) miały swoich kierowników, a w ponad połowie z nich obsadzono także stanowiska pracowników pomocniczych¹³². Lecz wydaje się bardzo prawdopodobne, że dokonanie owej zmiany gdzieś się odwlekło lub nawet nastąpiło coś w rodzaju powrotu do poprzedniego stanu. Trudno powiedzieć, jaką skalę mogło to zjawisko przybrać, ale sam fakt, że miało to miejsce, jest wielce prawdopodobny. Przemawiałoby za tym sporządzenie (najpewniej w ZHP) w listopadzie 1962 r. notatki dotyczącej projektu okólnika Wydziałów Organizacyjnego i Propagandy KC oraz ZHP w sprawie... przekształcenia składnic akt KW w archiwa¹³³! Od strony treściowej notatka nie odbiega od wydanych wcześniej w tej sprawie dokumentów. Zawiera znane już opisy całego kontekstu i argumenty, mianowicie mowa w niej o tym, że składnice akt od ich utworzenia w 1953 r. (sic!) mają już za sobą etap prac wstępnych, związanych z zabezpieczeniem dla przyszłych badań akt terenowych instancji partyjnych, zorganizowaniem ich odpowiedniego przechowywania i ewidencji oraz przygotowaniem się do nadzorowania prawidłowego funkcjonowania kancelarii ogółu terenowych ogniw PZPR. Konkludowano, że wraz ze wszczęciem kompleksowych badań nad pierwszym okresem działalności partii i Polski Ludowej nadszedł czas, by na bazie dotychczasowych składnic powołać AKW. Oznaczałoby to przejście do „prac archiwalnych wyższego rzędu”, czyli naukowego opracowania akt i ich pełnego przygotowania jako bazy źródłowej dla historyków. Archiwa miały udzielać szczególnej pomocy znacznie ożywionym badaniom regionalnym. Zaznaczono, że składnice faktycznie już spełniają rolę archiwów, opracowawszy archiwalnie akta PPR i PPS, co pozwala na ich wykorzystywanie jako źródeł służących do przygotowania szeregu publikacji. Dlatego wydanie okólnika w sprawie wspomnianego przekształcenia usankcjonowałoby tylko stan faktyczny i nie spowodowałoby zawężenia dotychczasowych obowiązków składnic akt w zakresie opieki nad narastającym partyjnym zasobem archiwalnym. Przypomniano, że miało to nastąpić już w 1956 r., lecz wówczas

¹³¹ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4283, k. 1.

¹³² AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-513, nlb., [Obsada personalna] AKW PZPR wg stanu na 19 I 1962.

¹³³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-464, nlb., Notatka dotycząca projektu okólnika Wydziałów Organizacyjnego i Propagandy KC oraz ZHP w sprawie przekształcenia Składnic Akt w Archiwa KW PZPR, listopad 1962 r.

nie zrealizowano uchwały w tej sprawie. Na koniec zaznaczono, że dla ustabilizowania pracy w archiwach KW wszelkie zmiany w ich obsadzie personalnej powinny być uzgadniane z ZHP. Notabene w przedmiocie obsady personalnej składnic akt w owej notatce przywołano odnośne pismo wydziałów KC z 11 maja 1962 r., co wyklucza prawdopodobieństwo wystąpienia w niej błędu w dacie rocznej¹³⁴. Za powyższą supozycją o zwłoce w wykonaniu postanowień pisma okólnego ZHP i dwóch wydziałów KC wprost przemawiałyby treść notatki Centralnej Komisji Rewizyjnej, która po przeprowadzeniu kontroli stanu opracowania i przechowywania dokumentów archiwalnych w poszczególnych KW PZPR niedwuznacznie poleciła ZHP w styczniu 1963 r. doprowadzenie do rozciągnięcia uchwały Sekretariatu KC z 17 stycznia 1956 r. na wszystkie wojewódzkie składnice akt¹³⁵. Nie da się tego zinterpretować inaczej, jak tylko tak, że w niektórych komitetach dotąd albo jeszcze nie utworzono archiwów, albo wrócono tam do poprzedniego stanu.

W tym kontekście warto odnotować inną wiążącą się z ową zmianą okoliczność, a mianowicie to, że z pewnością od strony nazewnictwa zachodziła ona z pewnym opóźnieniem – jak i to, co powinno szczególnie dziwić, że uwidaczniało się to na szczeblu centralnym. Pierwszym źródłem tego zdziwienia jest ustęp z projektu instrukcji ZHP w sprawie archiwalnego opracowania akt PZPR właśnie w AKW PZPR, z maja 1962 r.¹³⁶ Mimo że w normatywie tym konsekwentnie stosowano termin „archiwum”, to określenie „składnica akt” też się w nim pojawiło, w kontekście zobrazowania warunków do podjęcia archiwalnego opracowania zarchiwizowanego odcinka otwartego zespołu akt PZPR. Cytuję: „Prace archiwalne mogą być więc prowadzone tylko nad częścią zespołu [wyróżnienie jak w oryginale – T.C.], która powstała najwcześniej i ze względu na okres przechowywania w Składnicy Akt straciła znaczenie dla prac bieżących komitetu, a tym samym nabrała cech archiwalnych”¹³⁷. Trzeba przyznać, że znaczeniowo ów *passus* z instrukcji nie jest zbyt klarowny. Niewykluczone, że sformułowanie to pojawiło się tam dla zasygnalizowania problemu, odnoszącego się do okresu, gdy jeszcze funkcjonowały składnice akt. Choć mogło to wynikać ze znajomości

¹³⁴ Powołanie się na pismo w sprawie etatów z maja 1962 r. pozwala odrzucić prawdopodobieństwo błędnej (późniejszej np. o rok niż w rzeczywistości) daty rocznej tej notatki. Tę pierwszą ewentualność mogłaby też urealnianić skądinąd znaczna zbieżność treściowa, w tym i to, że tę, tak jak poprzednią, wersję notatki sporządzono w tym samym miesiącu (listopadzie). Gdyby nie wspomniany powyżej fakt, to z uwagi na występujące między nimi duże podobieństwa można by zakładać, że oba zapisy notatki pochodzą z listopada 1961 r.

¹³⁵ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4076, k. 49.

¹³⁶ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4287, k. 71–90.

¹³⁷ *Ibidem*, k. 71.

u autora owego normatywu słownikowej definicji składnicy akt, objaśniającej ogólne okoliczności („osiągnięcie dostatecznej dojrzałości”) przenoszenia z niej akt do archiwum, który te wyjaśnienia przytoczył¹³⁸. Za supozycją odnoszącą się do powolnego przyjmowania się zmiany nazewnictwa komórek archiwalnych KW, tudzież do niekonsekwencji na tym odcinku, przemawiają też inne świadectwa. Można tu wymienić pismo okólne Wydziałów Organizacyjnego i Propagandy KC z 11 maja 1962 r. do I sekretarza KW w sprawie etatów – uwaga! – składnic akt KW PZPR, których obsadę kadrową mieli stanowić kierownik na etacie referenta politycznego i pracownik zajmujący etat biurowy¹³⁹. W wydanej również w maju 1962 r. instrukcji dotyczącej opracowania akt PZPR, w tym m.in. ich brakowania, w kontekście zadań i składu Komisji Brakowania Akt niemających wartości naukowej i historycznej ani praktycznego znaczenia, przeznaczonych do zniszczenia, zapisano, że w składzie owej komisji miał się znaleźć (oprócz kierownika RHP i kierownika wydziału, którego akta wydzielano) kierownik AKW¹⁴⁰. Ale, co ciekawe, w piśmie okólnym wystosowanym m.in. przez ZHP do I sekretarza KW w sierpniu tego roku w sprawie brakowania akt po byłych członkach i kandydatach partii jest mowa o tym, że w skład komisji, które miały się tym zająć na szczeblu KW, powinien wejść m.in. pracownik Wojewódzkiej Składnicy Akt¹⁴¹. Wnioskiem nasuwającym się w wyniku refleksji nad sformułowaniami z wyżej wymienionej instrukcji oraz okólnego pisma byłoby dopuszczenie ewentualności, że w maju 1962 r. funkcjonowały (jeszcze?) AKW, ale już w sierpniu tego roku (znowu?) działały składnice akt. Lecz taki wniosek byłby nazbyt pochopny, bardziej prawdopodobne jest powolne „oswajanie się” z dokonanymi zmianami nazewniczymi, zachodzącymi być może w połączeniu z manierą swobodnego doboru fachowego słownictwa. Szczególną uwagę należy zwrócić na fakt, że owe jaskrawe niekonsekwencje nazewnicze występowały w opracowaniach bądź sygnowanych m.in. przez ZHP, bądź bez wątplenia z nim uzgodnionych – czyli tę komórkę KC, którą pod względem orientacji w aktualnie obowiązującej terminologii powinna cechować maksymalna dokładność. Wydawałoby się względnie zrozumiałe, gdyby owe nieścisłości terminologiczne pojawiały się np. w ciągu roku od decyzji o przekształceniu składnic akt w AKW. Ale najwyraźniej na przyswojenie sobie tej zmiany potrzebowano znacznie więcej czasu. Przekonuje o tym kilka ustępów z instrukcji wydanej przez AZHP w lipcu 1969 r., dotyczącej rejestrowania

¹³⁸ Vide: *Polski słownik*, s. 25.

¹³⁹ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4290, k. 15.

¹⁴⁰ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4287, k. 85.

¹⁴¹ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4211, k. 28.

materiałów archiwalnych przekazywanych do AKW PZPR¹⁴². Otóż terminy „archiwum” i „składnica akt” są w niej używane naprzemiennie i – trudno o inną ewentualność – znaczeniowo ewidentnie synonimicznie. Niektóre sformułowania mogłyby jednak sugerować (oczywiście mylnie) co innego, a mianowicie to, że w KW nadal wówczas istniały składnice akt. Zacytuję jedno z nich: „Po ustalonym okresie przechowywania akt w składnicy przystępuje się do ich archiwalnego opracowania”¹⁴³. Za wydaniem dokumentu naznaczonego chaosem nazewniczym po raz kolejny stał nie kto inny, lecz ZHP.

W powiązaniu z powyższymi wywodami należy przedstawić problem podejścia do definiowania w partyjnej nomenklaturze terminu „archiwum”. Wspomniano wcześniej o użyciu w piśmie Wydziału Propagandy, Oświaty i Kultury oraz WHP przy KC z lipca 1949 r. informacji, że do obowiązków instruktora historii partii¹⁴⁴ w Wydziale Propagandy KW należy m.in. segregowanie i uporządkowanie akt archiwum partyjnego PPR i PPS powstałych w latach 1945–1948¹⁴⁵. Owo pismo potwierdza, że niegdysiejsze archiwa KW PPR wówczas egzystowały pod postacią zamkniętych (faktycznie jeszcze uzupełnianych dopływami) składów akt, znajdujących się w gestii wspomnianych instruktorów. Gwoli ścisłości należałoby tu raczej użyć zwrotu „archiwów partyjnych PPR i PPS” – gdyby obydwie formy organizacyjne rzeczywiście istniały, sęk w tym, że tak rozumianych archiwów WK PPS miało nigdy nie być. W strukturze PPS taka komórka istniała jedynie na szczeblu centralnym¹⁴⁶. To wskazywałoby, że słowa „archiwum” nie użyto na określenie komórki organizacyjnej (komórek organizacyjnych), nawet dawniej istniejącej (istniejących). Rozwiązaniem tej semantycznej zagadki byłoby uznanie – powołując się na twierdzenia Andrzeja Tomczaka – że w tym kontekście chodziło nie o „archiwum przechowujące”, lecz o „archiwum wytworzone”¹⁴⁷. Powyższą supozycję dotyczącą „archiwów PPR i PPS” mogłyby potwierdzać

¹⁴² APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4292, s. 27–28.

¹⁴³ *Ibidem*, s. 27.

¹⁴⁴ Najprawdopodobniej dlatego w treści instrukcji dla składnic akt z 1949 r. wymieniano „kierownika składnicy akt-instruktora historii partii” jako tego, do którego w istocie była ona adresowana. W tamtym czasie funkcje te łączył jeden pracownik KW.

¹⁴⁵ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2737, k. 2.

¹⁴⁶ Vide: A. Moćko, *op. cit.*, s. 60; W. Horst, *op. cit.*, s. 72; T.P. Rutkowski, *Nauki historyczne*, s. 75, przypis 305.

¹⁴⁷ Archiwum wytworzone to, według A. Tomczaka, zależnie od jego hetero- lub homogenicznego proveniencyjnie charakteru, zespół archiwalny bądź ich zestaw (ogół skumulowanych zespołów i zbiorów archiwalnych), natomiast „archiwum przechowujące” to instytucja lub komórka zajmująca się ich zabezpieczaniem i realizacją innych związanych z nimi funkcji. Vide: A. Tomczak, *op. cit.*, s. 8.

inne wzmianki źródłowe, np. omówienie treści instrukcji o prowadzeniu „składnic akt KW PPR i PPS” na odprawie dla wojewódzkich referentów historii w grudniu 1949 r., którego dokonała Anna Bogdanowicz, instruktor archiwum WHP¹⁴⁸. W tym przypadku mylące może być użycie określenia „składnice akt” zamiast „archiwa”. Ale abstrahując od tego, musiał tam wystąpić ten sam kontekst znaczeniowy, gdyż w strukturach owych partii nigdy nie było składnic akt, a one same już od roku nie istniały, nie było więc możliwe „prowadzenie” ich składnic akt (nawet gdyby te nadal – czy kiedykolwiek – istniały), mogło zatem chodzić jedynie o dokonywanie jakichś czynności porządkowo-ewidencyjnych przy zgromadzonych po nich aktach.

Opisany wyżej specyficzny sposób nadawania znaczenia określeniu „archiwum” nie był bynajmniej jedynym. W instrukcji dla składnic akt, wydanej mniej więcej w tym samym czasie, pojawiły się znamienne sformułowania, które z powodu prowadzonych dociekań semantycznych warte są zacytowania: „Składnice Komitetów Wojewódzkich nie posiadają wydzielonych osobno archiwów, wskutek czego przechowują materiały archiwalne kategorii «A» i [materiały] składnicowe kategorii «B» razem”¹⁴⁹. W podobnym znaczeniu posłużono się terminem „archiwum” kilkanaście lat później. Pojawia się on w ustępie z pisma okólnego wystosowanego (w sierpniu 1962 r.) m.in. przez ZHP do I sekretarza KW w sprawie brakowania akt po byłych członkach i kandydatkach partii, cytując: „Odpis protokołu [z komisyjnego zniszczenia zbędnych akt – T.C.] wraz z ostemplowanymi kartami ewidencyjnymi oraz akta nie podlegające zniszczeniu wraz z ich imiennym wykazem komisja [powołana do przeprowadzenia brakowania akt – T.C.] przekazuje do archiwum Wojewódzkiej Składnicy Akt”¹⁵⁰. Na skądinąd zadziwiający fakt użycia w drugiej połowie 1962 r. określenia „składnica akt” wcześniej zwróciłem uwagę. Obydwa opisane wyżej przypadki nadawania specyficznego sensu znaczeniowego określeniu „archiwum”, najwyraźniej odnoszą się do działu składnicy akt KW, wyodrębnionego pod względem przestrzennym i zapewne także funkcjonalnym, z uwagi na przechowywanie (i wykonywanie innych jeszcze czynności) w nim wyłącznie *par excellence* materiałów archiwalnych, do których zaliczano także środki ewidencji zasobu. Za prawidłowością tego objaśnienia przemawia fragment wypowiedzi Władysława Góry na odprawie instruktorów historii partii KW w maju 1952 r. Zaznaczył on, „[...] że archiwum obejmuje materiały historyczne, a składnica – materiały bieżące i dlatego te dwa działy, mimo że mogą

¹⁴⁸ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, k. 56.

¹⁴⁹ APL, KW PZPR (II) Lublinie, sygn. 4078, k. 12.

¹⁵⁰ APL, KW PZPR (II) Lublinie, sygn. 4211, k. 28–29.

znajdować się w jednym pomieszczeniu, muszą być merytorycznie oddzielone”¹⁵¹. Próbując zidentyfikować pełnię przyczyn posługiwania się owymi określeniami, można by w tym także widzieć nawiązanie albo do wcześniejszego – z czasów PPR – stadium rozwojowego komórek archiwalnych, albo do modelu organizacyjnego ze szczebla centralnego, w którym „równolegle” występowały zarówno archiwum (WHP/ ZHP), jak i składnica akt. Ten drugi wariant wydawałby się dosyć prawdopodobny, gdyż autorem wspomnianej powyżej instrukcji był niewątpliwie ktoś z tamtejszego środowiska archiwalnego, aczkolwiek należy wyraźnie zaznaczyć, że to nie centralne archiwum było częścią składową CSA, lecz (od lutego 1960 r.) było dokładnie na odwrót.

Powyższe wątki skłaniają do wysunięcia tezy o występującym u wielu partyjnych decydentów przekonaniu, skądinąd słusznym, o istnieniu zasadniczych różnic funkcjonalnych między archiwami historycznymi a bieżącymi (składnicami akt). Jego konsekwencją było dokonanie w następnej dekadzie na szczeblu centralnym struktury PZPR rozdzielenia zadań przypisywanych każdemu z tych typów archiwów, skutkujące odnośnymi zmianami organizacyjnymi. Zgodnie z decyzją Sekretariatu KC z 6 października 1972 r. z utworzonego rok wcześniej Centralnego Archiwum (CA) KC PZPR wyodrębniono (a tym samym reaktywowano po upływie dekady) CSA i włączono ją do Kancelarii Sekretariatu KC PZPR¹⁵². Analogicznego ruchu nie wykonano na szczeblu wojewódzkim, o czym mogły przesądzić kwestie ściśle budżetowe. Na istnienie wspomnianego przekonania niedwuznacznie wskazuje treść wspólnego opracowania CA i Kancelarii Sekretariatu KC PZPR, wyprzedzającego o niespełna miesiąc powyższą decyzję¹⁵³. Otóż w kontekście akcentowania niewskazanego z wielu względów połączenia „[...] w jednej instytucji archiwum historycznego z zadaniami składnicy bieżących akt instancji partyjnych” przedstawiono charakterystykę „zasadniczo odmiennych” zadań archiwum historycznego i „składnicy akt o bieżącej wartości politycznej”. To pierwsze „[...] powinno przede wszystkim w sposób właściwy opracowywać i udostępniać posiadane zasoby nauce historycznej, zabezpieczać je przed utratą, przygotowywać publikacje źródłowe itp. Odpowiednio do tych zadań powinny być dostosowane kwalifikacje personelu archiwum historycznego”. Natomiast „składnica akt o bieżącym znaczeniu politycznym powinna przede wszystkim zapewnić należyte przechowywanie i kompletność dokumentów, zabezpieczyć tajemnicę

¹⁵¹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, k. 130.

¹⁵² W. Horst, *op. cit.*, s. 207–208.

¹⁵³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXIII-1, nlb., Notatka w sprawie określenia zadań CA KC PZPR i CSA, 12 IX 1972.

państwową i partyjną oraz możliwość operatywnego użytkowania akt w pracy instancji partyjnych. Z tego wynika konieczność stawiania szczególnie wysokich wymagań politycznych pracownikom składnicy akt oraz usytuowania jej bezpośrednio w strukturze aparatu partyjnego¹⁵⁴. Ślad owego zrozumienia odmienności pracy „archiwalnej” i „składnicowej” można już odnaleźć w dokumencie sprzed dekady¹⁵⁵. Notabene w związku z zaleceniem przekazywania akt (bez względu na ich kategorię archiwalną) centralnych instancji kierowniczych i wydziałów KC przez CSA KC (po upływie 10 lub więcej lat) do CA KC oraz faktem nadzorowania prawidłowości ich kwalifikacji, CSA KC mogłaby być chyba uznana za archiwum przejściowe¹⁵⁶. W podobnym dokumencie, sporządzonym kilka miesięcy wcześniej i rozesłanym do KW do konsultacji, opisującym zarówno ogólne funkcje archiwów partyjnych, jak i zadania przypisane w szczególności CA i AKW PZPR (określenie „składnica akt” nie pojawiło się tam ani razu), we fragmencie dotyczącym tych ostatnich trudno się doszukać nawiązania do tak wyraźnie zaakcentowanego niewiele później rozróżnienia ról archiwum historycznego i bieżącego (składnicy akt). Otóż archiwa partyjne, tak centralne, jak i wojewódzkie, miały zajmować się m.in. zabezpieczaniem i przechowywaniem materiałów archiwalnych, dokonywaniem ekspertyz wartości (naukowej i praktycznej) dokumentów, opracowywaniem i udostępnianiem zasobu oraz przygotowywaniem wydawnictw źródłowych. Do AKW w szczególności należało sukcesywnie przejmowanie akt instancji i aparatu KW, KP, KM, KD, KG, KZ, komitetów środowiskowych i reprezentatywnych POP oraz redakcji wojewódzkich czasopism partyjnych, a także merytoryczny i metodyczny nadzór

¹⁵⁴ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. VII/36, k. 117.

¹⁵⁵ Na naradzie kierowników AKW w dniu 14 grudnia 1962 r. Józef Jakubowski poinformował, że „Oddział Archiwów Terenowych planuje w roku 1963 zorganizowanie tygodniowego kursu dla pomocniczych pracowników archiwalnych AKW, poświęconego podstawowym zagadnieniom archiwistyki z uwzględnieniem prowadzenia składnicy akt. AZHP [Archiwum Zakładu Historii Partii] zmierza do tego, aby w przyszłości pomocniczy personel w AKW prowadził wszystkie prace związane z działalnością składnicy, zaś kierownicy archiwów poświęcili się pracy ściśle archiwalnej [wyróżnienie T.C.]”. Vide: AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-471, nlb., Informacja o konwersatorium archiwalnym i VI naradzie kierowników AKW w dn. 11–14 XII 1962.

¹⁵⁶ Z wyjątkiem może spełniania warunku odmienności proveniencyjnej, mającej cechować zasób takiego archiwum – więc ewentualnie nie byłaby ona „idealnotypowym” archiwum przejściowym, podobnie jak składnicy akt w KW PZPR. Cf.: R. Degen, *Archiwa bieżące. Pojęcie i systematyzacja*, w: *Archiwa bieżące. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne rozwiązania*, red. M. Jabłońska, Toruń 2015, s. 28; D. Drzewiecka, *op. cit.*, s. 15–18.

nad archiwami organizacji młodzieżowych ZMS i ZMW¹⁵⁷. Różnice występujące między obydwoma wyżej scharakteryzowanymi dokumentami normatywnymi świadczyłyby o występowaniu, a może nawet o ścieraniu się odmiennych poglądów na role poszczególnych typów archiwów, a tym samym na potrzebę ich utrzymywania. W późniejszym o kilka lat (1978 r.) normatywie zapisano, że zasób archiwów PZPR „[...] jako dobro narodowe stanowi wyodrębnioną część zasobu archiwalnego, pozostającą we władaniu partii” i jest on przechowywany w CA i w CSA KC PZPR oraz w AKW, tworzących łącznie sieć archiwów partyjnych, stanowiącą część składową aparatu PZPR¹⁵⁸. Zadania AKW ujęto tu identycznie, jak we wcześniejszym o kilka lat normatywie, tyle że z uwzględnieniem modyfikacji, jakie w międzyczasie zaszły w strukturze organizacyjnej partii w związku ze zmianami w podziale administracyjnym kraju¹⁵⁹. Na szczególne podkreślenie zasługuje opisany w tym normatywie temporalny charakter zasobu AKW. W odniesieniu do dokumentacji aktowej kategorii A ujęto to następująco: „Zgodnie z przykładowym wykazem akt powstających w KW, KG, KM, KD, KZ i reprezentatywnych POP, jest ona [tj. dokumentacja – T.C.] przyjmowana do archiwum KW i przechowywana w nim na stałe”¹⁶⁰. Z kolei odnośnie do akt kategorii B, wyłącznie o znaczeniu praktycznym w działalności komitetów i organizacji partyjnych, zapisano, że mają one być przejmowane do AKW w celu ich czasowego przechowywania, a po upływie terminu określonego w wyżej wymienionym wykazie akt podlegają one brakowaniu¹⁶¹.

* * *

Celem niniejszego artykułu było wypełnienie szeregu luk informacyjnych, zniekształcających proces organizacyjnego kształtowania się wojewódzkich archiwów PPR/PZPR. Dotyczyły one zwłaszcza ich niemal nieznanego stadium rozwojowego z lat 1949–1953 oraz przekształcenia składnic akt KW PZPR w archiwa, które faktycznie było rozciągniętym w czasie procesem, zakończonym nie w 1956 r., lecz dopiero w 1962 r. Choć z zachowaniem pozorów dokonania owej zmiany w oparciu o uchwałę Sekretariatu KC PZPR z tamtego roku, co miało zatrzeć pamięć o fiasku pierwszego podejścia do jej przeprowadzenia. Rekonstruując wyżej wymieniony proces, położyłem nacisk na mającą doniosłe

¹⁵⁷ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4212, k. 68, 70.

¹⁵⁸ APL, Rejonowy Ośrodek Pracy Partyjnej w Kraśniku, sygn. 73, k. 79.

¹⁵⁹ *Ibidem*, k. 81.

¹⁶⁰ *Ibidem*, k. 82.

¹⁶¹ *Ibidem*, k. 82–83.

znaczenie funkcjonalną ewolucję owych struktur, której bardzo nikłym odbiciem były akcentowane w literaturze zmiany nazewnictwa. Ewolucja ta obejmowała ich następujące stadia rozwojowe: 1) archiwa historyczne KW PPR o stałym (wieczystym) zasobie, gromadzące jedynie *par excellence* materiały archiwalne (wówczas w terminologii partyjnej nie przyjął się jeszcze podział na kategorie archiwalne A i B), 2) składnice akt KW PZPR – archiwa bieżące typu przejściowego (nieuprawnione do stałego przechowywania materiałów archiwalnych, które powinny były trafiać do Archiwum WHP bądź ZHP), funkcjonujące kolejno w kancelarii I sekretarza KW (od 1949 r.), w Wydziałach: Ogólnym (od 1953 r.) i Propagandy (od 1955 r.), oraz 3) archiwa historyczne KW PZPR, częściowo przypominające archiwa wielozakładowe, lecz o stałym zasobie. Owa ewolucja przypominała nieco podobne procesy zachodzące w instytucjach państwowych. Z formalnym charakterem każdego z tych stadiów rozwojowych terenowych archiwów partyjnych wiązały się właściwe mu, określone – i w dużej mierze definiujące je – zadania, takie jak zabezpieczenie uważanych za szczególnie cenne akt z pierwszych lat legalnej działalności PPR, następnie skompletowanie wszystkich akt PPR i PPS oraz zorganizowanie regularnej archiwizacji bieżących akt PZPR wraz z ich odpowiednią kwalifikacją na kategorie archiwalne, a także udoskonalenie kształtowania narastającego zasobu archiwalnego tej partii i jego profesjonalne opracowywanie dla zaspokajania rosnących potrzeb, w szczególności partyjnej, historiografii.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Komitet Centralny PZPR w Warszawie, sygn. 237/VIII-472, 237/XXI-5, 237/XXI-28, 237/XXI-30, VII/36, XXII-172, XXII-178, XXII-461, XXII-464, XXII-467, XXII-471, XXII-472, XXII-491, XXII-509, XXII-513, XXIII-1.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Komitet Wojewódzki PPR w Lublinie, sygn. 171.

Komitet Wojewódzki PZPR 1948–1975 w Lublinie, sygn. 549, 2708, 2722, 2737, 3270, 3358, 3931.

Komitet Wojewódzki PZPR 1975–1990 w Lublinie, sygn. 2–4, 4076, 4078, 4090, 4103, 4118, 4122, 4211, 4212, 4274, 4283, 4284, 4287, 4290, 4292.

Komitet Powiatowy PZPR w Hrubieszowie, sygn. 474.

Rejonowy Ośrodek Pracy Partyjnej w Kraśniku, sygn. 73.

Printed sources (Źródła drukowane)

Archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR. Zbiór przepisów, Warszawa 1969.

Studies (Opracowania)

- Altman H., *Archiwa w służbie badań historycznych*, „Archeion” 1960, 32.
- Barszcz A., *Kadry archiwum zakładowego Prezydium Rady Ministrów / Urzędu Rady Ministrów w latach 1945–1996*, w: *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej. Zbiór studiów poświęconych warszawskiemu środowisku archiwalnemu*, red. A. Kulecka, Warszawa 2012.
- Chmielewska I., Hołownia K., *Problemy porządkowania akt partyjnych z byłego Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie z lat 1948–1990 (z wyłączeniem zespołu Komitetu Wojewódzkiego PZPR)*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/chmielewska_holownia.pdf [dostęp: 23 IV 2022].
- Choniawko A., *Zasób Archiwum byłego KW PZPR w Poznaniu i jego zawartość źródłowa*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 1993, 1.
- Czarnota T., *Access to Archival Holdings in the Archives of the Communist Party on the Example of the Archive of the Voivodeship Committee of the Polish United Workers’ Party in Lublin*, „Res Historica” 2019, 47.
- Czarnota T., *Działalność dokumentacyjna Wojewódzkiej Komisji Historii Partii i Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PPR w Lublinie w latach 1946–1948*, „Res Historica” 2017, 43.
- Czarnota T., *Działalność kancelaryjna komitetu wojewódzkiego oraz komitetów powiatowych PPR na Lubelszczyźnie*, „Teki Archiwalne. Seria Nowa” 2001, 28.
- Czarnota T., *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1948–1956*, w: *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015.
- Czarnota T., *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1957–1975*, w: „Polska Ludowa” 1944–1989 – *wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałękowski, Lublin 2016.
- Czarnota T., *Personel kancelaryjny Komitetu Wojewódzkiego PPR/PZPR w Lublinie w latach 1944–1956*, „Komunizm: system – ludzie – dokumentacja” 2018, 7.
- Czarnota T., *Początki Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie*, w: *Dzieje biurokracji*, t. 5, red. A. Gaca, A. Górak, Z. Naworski, Lublin–Toruń–Włocławek 2013.
- Degen R., *Archiwa bieżące. Pojęcie i systematyzacja*, w: *Archiwa bieżące. Zagadnienia teoretyczne i praktyczne rozwiązania*, red. M. Jabłońska, Toruń 2015.
- Drzewiecka D., *Archiwa przejściowe i zbiorcze. Definicja, stan badań, organizacja i funkcjonowanie w Polsce i na świecie*, w: *Archiwa przejściowe i zbiorcze w Polsce. Organizacja i funkcjonowanie*, red. D. Drzewiecka, M. Jabłońska, Toruń 2016.
- Filipczak T., *Problemy brakowania dokumentacji w archiwach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1945–1990 na przykładzie b. Archiwum Komitetu Krakowskiego (Wojewódzkiego) PZPR w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1997, 3.
- Filipczyk W., *Akta Komitetu Krakowskiego PZPR w Archiwum Państwowym w Krakowie*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1995, 1.
- Hajewski T., *Działalność Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach w latach 1953–1990*, w: *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012.
- Horst W., *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944–1990)*, Warszawa 2006.
- Jakubowski J., *Problemy archiwalne akt partyjnych z okresu Polski Ludowej*, „Z Pola Walki” 1964, 7, 1(25).
- Kaleński G., *Brakowanie akt*, Warszawa 1948.

- Kołomejczyk N., *Wojewódzkie archiwa PZPR, „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn”* 1981, 1.
- Konarski K., *Terminologia archiwalna i jej problemy, „Archeion”* 1948, 18.
- Magier D., *Genetyczne związki materiałów archiwalnych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej a problem zespołowości, w: Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały*, red. E. Rosowska, Warszawa 2017.
- Magier D., *System biurokratyczny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie białoskopodlaskim w latach 1975–1990*, Siedlce 2013.
- Moćko A., *Byłe Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku i jego zasób, w: 50 lat Archiwum Państwowego w Białymstoku*, red. S. Iwaniuk et al., Białystok 2003.
- Polski słownik archiwalny*, oprac. A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952.
- Rutkowski T.P., *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*, Warszawa 2007.
- Rutkowski T. P., *Tworzenie zrębów mitu. Działalność Wydziału Historii Partii Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej na polu propagandy dziejów ruchu robotniczego, w: Polska Partia Robotnicza 1944–1948. Studia i szkice*, red. M. Krzysztofiński, Rzeszów 2014.
- Tomczak A., *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982.

NOTA O AUTORZE

Tomasz Czarnota – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii Instytutu Historii UMCS w Lublinie, członek Towarzystwa Nauki i Kultury LIBRA oraz Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, a także członek Grupy Konsultacyjnej ds. Wzmacniania Trwałości Zbiorów Społecznych przy Centrum Archiwistyki Społecznej. Autor m.in. monografii *„To zawsze zostanie dla potomności...”: Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia* (Lublin 2010) oraz artykułów z zakresu historii XX w. i archiwistyki, a także artykułów i ekspertyz dotyczących współczesnych archiwów społecznych.

ABOUT THE AUTHOR

Tomasz Czarnota – PhD in humanities, assistant professor at the Department of Archival Studies and Auxiliary Sciences of History at the Institute of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, member of the Society for Science and Culture LIBRA, member of the Consultative Group for strengthening the sustainability of the collections of communities at the Centre of Community Archives. Author of, among others, a monograph titled: *„To zawsze zostanie dla potomności...”: Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia* (Lublin 2010), as well as articles on 20th-century history and archival science, as well as articles and expert opinions on contemporary community archives.